

ROZHĽADY

K POLITICKEJ, VOJENSKEJ, NÁBOŽENSKEJ, ŠKOLSKEJ, KULTÚRNEJ A HOSPODÁRSKEJ ČINNOSTI SPIŠSKÝCH NEMCOV V ROKOCH 1938 – 1943

MARTIN FURMANIK

FURMANIK, Martin. The Political, Military, Religious, Educational, Cultural and Economic Activities of the Spiš (Zipser) Germans, 1938–1943. *Historický časopis*, 2024, 72, 1, pp. 151-183, Bratislava.

The study deals with the activities of Spiš Germans during the period of Slovak autonomy and in the first years of the Slovak state between 1938 and 1943. The beginning of the study is devoted to the activities of Germans in Spiš in the stormy year of 1938. At that time, Spiš Germans participated in the subversion of the first Czechoslovak Republic. Subsequently, the contribution maps the activities of the Deutsche Partei (German Party) (the only permitted party of the Carpathian Germans) in Spiš and the activities of the pro-Hungarian-oriented Spiš Germans. Another part of the study deals with various activities related to the war and collaboration with the Nazis in Germany. Attention is paid here to the military organizations of the Spiš Germans, their participation in Second World War battles, the Aryanization of Jewish property by the Spiš Germans, anti-Jewish acts and the relationship of the Germans with the majority. Subsequently, the contribution deals with the religious life of Spiš Germans. The most significant event in this area at that time was the establishment of the independent German Evangelical Church AC in Slovakia. The next part of the study discusses German education in Spiš, which experienced the greatest boom in history during the time of the Slovak State. At that time, there was at least one German school in every fourth municipality on Spiš. Subsequently, attention is paid to the cultural and sports activities of Spiš Germans. Like all areas of German life at that time, it was strongly marked by Nazi ideology. The last part of the study deals with the economy and employment of Spiš Germans. Many of them went to Germany for work during the Second World War. The war events of the Second World War had a significant impact on the activities of the largest German companies in Spiš, which had to expedite a considerable part of their products for the needs of the Slovak and German armies. Within each part of the study, attention is paid to the influence of Nazism on the activities of the Germans in Spiš.

Keywords: Slovak State. Spiš. Spiš Germans (Zipsers). Carpathian Germans. Minority. Nationalism. Nazism. Deutsche Partei in der Slowakei.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.1.7>

Problematikou spišských Nemcov v období druhej svetovej vojny sa už zaoberalo množstvo štúdií a monografií. Väčšinou však skúmali čiastkové problémy tejto komunity v spomínanom období. V predkladanej štúdiu sa preto pokúsime vytvoriť celkový obraz o spišských Nemcoch v rokoch 1938 – 1943 v jeho komplexnosti. Roky 1938 a 1943 boli ako ohraničujúce medzníky zvolené v štúdiu z viacerých dôvodov. Rok 1937 bol posledným rokom pokoja v prvej Československej republike, zatiaľ čo rok 1938 bol rokom jej rozvratu, ku ktorému určitou mierou prispeli aj spišskí Nemci. Rok 1943 bol zasa posledným rokom rozmachu nemeckého školstva, kultúry a ďalších oblastí života v ére slovenského štátu. Nasledujúci búrlivý rok 1944 už znamenal začiatok konca Nemcov na Slovensku a na Spiši a reálne v ňom neplatilo takmer nič z toho čo bolo v platnosti päť rokov predtým. Z geografického hľadiska sa štúdia zameriava na dediny a mestá nachádzajúce sa v historickom regióne Spiš s početnejšou nemeckou komunitou. Dianie v regióne je v štúdiu pertraktované s prihliadnutím na celoštátny i medzinárodný kontext.

Politické aktivity spišských Nemcov v rokoch 1938 – 1943

Rok 1938 bol rokom obrovských zmien v medzinárodnom i vnútroštátnom meradle. Tieto zmeny sa zákonite týkali aj Nemcov na Spiši. V prvých mesiacoch roka 1938 pokračovala polarizácia medzi Spišskonemeckou stranou (Zipser deutsche Partei, ZDP) a Karpatonemeckou stranou (Karpatendeutsche partei, KdP), ktorá začala už niekoľko rokov predtým. Čoraz viac začínala mať navrch Karpatonemecká strana, ktorá bola súčasťou Sudetonemeckej strany.¹ Sebavedomie vedenia a členov Karpatonemeckej strany sa výrazne zvýšilo po anšluse Rakúska nacistickým Nemeckom v marci 1938.

V ďalších mesiacoch začal narastať počet verbálnych, ale aj fyzických útokov členov Karpatonemeckej strany voči členom Spišskonemeckej strany a československých strán. Členovia Karpatonemeckej strany, Deutscher Kulturverbandu a Turnverbandu (mnohé z pobočiek týchto spolkov boli v tom čase v područí členov KdP) už bez ostychu navonok prejavovali svoje nacistické zmýšľanie. Československá vláda sa na jednej strane v snahe zabrániť rozkladu štátu usilovala byť voči protištátnym prejavom rázna, o čom svedčí okrem iného májová a septembrová mobilizácia.² Na druhej strane radikálnym Nemcom ustupovala

---

1 ĎURKOVSKÁ. Činnosť Karpatonemeckej strany na Spiši v rokoch 1935 – 1938. In *Slezský sborník*, 2012, roč. 110, č. 3-4, s. 234.

2 V rámci rázneho postupu preto napríklad v júli 1938 československé ministerstvo vnútra nariadilo považovať členstvo v Hitlerjugend za trestné. Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Stará Ľubovňa (ŠA PO, A SL), fond (f.) Okresný úrad v Starej Ľubovni 1923 – 1945, prezidiálne spisy, kartón (k.) 6, sign. 1399/1938. Organizácia Hitlerjugend.

a tak prehliadala činy, ktorých nepotrebanie by bolo ešte pred niekoľkými rokmi nemysliteľné.³

Veľkú aktivitu vyvinuli členovia Karpatonemeckej strany najmä pred obecnými voľbami, ktoré sa konali v máji a júni 1938.⁴ V dedinách a mestách Spiša vtedy Karpatonemecká strana získala viac starostov a poslancov ako Spišskonemecká strana.⁵ Tá bola už v tom čase v neriešiteľnej situácii. Odmietala sa spojiť s Karpatonemeckou stranou⁶ a chcela zostať so Zjednotenou maďarskou stranou. Jej predsedníctvo však nebolo v otázke spišských Nemcov jednotné.⁷ Maďarská vláda sa napokon v lete 1938 rozhodla naďalej podporovať Spišskonemeckú stranu. Napomohli tomu okrem iného aj návštevy predsedu ZDP Andora Nitscha na maďarskom konzuláte vo Viedni v máji 1938.⁸ Ani to však nepomohlo zabrániť odlivu členov Spišskonemeckej strany do Karpatonemeckej strany.⁹ V Spišskonemeckej strane zostali v podstate len niektorí starí zaslúžilí členovia.¹⁰ V druhej polovici roka 1938 tak ZDP spela k svojmu koncu.¹¹

- 3 V súvislosti s taktikou ustupovania je zasa možné spomenúť, že prezídium ministerstva vnútra dalo 15. 4. 1938 na vedomie okresným úradom, že pri príležitosti narodenín Adolfa Hitlera 20. 5. 1938 má byť trpené, aby ríšskonemeckí štátni príslušníci vyvesili na svojich domoch ríšskonemeckú štátnu vlajku. Musela však byť súčasne vyvesená československá vlajka. Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Spišská Nová Ves (ŠA KE, A SN), f. Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944, Zápisnice a prezidiálne spisy, k. 76, sign. 684/1938. Hitler Adolf, oslava narodenín.
- 4 ĎURKOVSKÁ. Reakcie štátnych úradov na aktivity Karpatonemeckej strany na Spiši v rokoch 1935 – 1938. In *Slezský sborník*, 2013, roč. 111, č. 2, s. 285; ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Gelnici 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 140, sign. 6902/1938. Schôdza KdP v Gelnici 19. 5. 1938; ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Gelnici 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 140, sign. 6906/1938. Schôdza ZDP v Gelnici 20. 5. 1938.
- 5 Slovenský národný archív (SNA), f. Karpathendeutsche Partei, k. 1, sign. 126-1-4/1938. Správa KdP o voľbách 1938 na Spiši a o víťazstve KdP v týchto voľbách.
- 6 Práve v obecných voľbách v máji a júni 1938 napriek tomu na miestnej úrovni občas dochádzalo k spojeniu ZDP a KdP do koalície a to z toho dôvodu, aby vyhrali Nemci nad Slovákmi. KdP tým však sledovala aj eliminovanie vplyvu ZDP. SULAČEK. Poprad v rokoch 1918 – 1945. In CHALUPECKÝ, ed. *Dejiny Popradu*. Košice 1998, s. 228.
- 7 OLEJNÍK; ĎURKOVSKÁ a GABZDILOVÁ. *Zjednotená krajinská kresťansko socialistická strana a maďarská národná strana (1936 – 1938. Výber z dokumentov československých štátnych orgánov*. Košice 2013, s. 17.
- 8 Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad (ŠA PO, A PP), f. Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945, k. 31, sign. 1388/1938. Správa o činnosti poslanca za spišskú nemeckú stranu Andora Nitscha.
- 9 SNA, f. Karpathendeutsche Partei, k. 1, sign. 126-1-4/1938. Členské karty KdP.
- 10 ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944, Zápisnice a prezidiálne spisy, k. 76, sign. 779/1938. Spišská nemecká strana, prestupovanie do KdP.
- 11 Je symptomatické, že vo Veľkej Lomnici, rodnej obci Andora Nitscha a jednej z bášť ZDP, mala Karpatonemecká strana v lete a na jeseň roku 1938 väčšinovú podporu. SULAČEK.

Dňa 30. septembra 1938 bola podpísaná Mníchovská dohoda, ktorou Československo prišlo o prihraničné územia českých krajín v prospech Nemecka. Výraznou mierou k tomu prispeli svojou rozvratnou činnosťou členovia Sude-tonemeckej strany.¹² O týždeň neskôr bola vyhlásená autonómia Slovenska, čím prestal existovať politický systém prvej Československej republiky, ktorý bol na niekoľko mesiacov nahradený politickým systémom druhej Československej republiky. Na Slovensku k postupnému rozkladu československého štátu výrazne prispievali popri Hlinkovej slovenskej ľudovej strane aj členovia Karpatonemeckej strany. Tá síce bola dva týždne pred mníchovskými udalosťami československými orgánmi zakázaná, avšak Nemci na Slovensku zostali bez svojej strany iba necelý mesiac. Už 10. októbra 1938 bola ako jej nástupkyňa založená Nemecká strana (Deutsche Partei, DP). Jej predsedom bol opäť Franz Karmasin.¹³

Krátko nato nasledovala Viedenská arbitráž, ktorou Slovensko prišlo o južné územia v prospech Maďarska. Slovensko-maďarská hranica sa tým posunula bezprostredne k Spišu. Promaďarsky orientovaná časť spišských Nemcov chcela využiť situáciu a v októbri až decembri 1938 sa rôznymi spôsobmi snažila o pričlenenie Spiša k Maďarsku.¹⁴ Napríklad 21. 10. 1938 vznikla v Spišskej Novej Vsi s týmto programom Spišská nemecko-maďarská národná rada, ktorá v ďalších dňoch na južnom Spiši zakladala svoje pobočky.¹⁵ Na činnosť tejto rady mala celkom iste vplyv výzva uverejnená v novinách *Karpathen Post* na konci septembra 1938, v ktorej sa vedenie ZDP prihlásilo k presadzovaniu autonómie a práva na sebaurčenie z roku 1918.¹⁶ Viacerí spišskí Nemci sa tak vrátili k prouhorskému resentimentu pred dvadsiatich rokov, ktorý u nich nikdy neskončil, len sa opäť naplno prejavil v ďalšej krízovej dobe. Tieto aktivity však nemali nádej na úspech a promaďarskí spišskí Nemci pochopili, že takéto snahy sú márne.¹⁷ Protinacisticky zameraní, i keď z iných dôvodov, boli aj spišskí

Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948). In LABUDA a ŠMÁLIK, eds. *Dejiny Veľkej Lomnice*. Veľká Lomnica 2008, s. 152.

12 KOVÁČ. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava 1991, s. 125.

13 ZÜCKERT; SCHWARC a FIAMOVÁ. *Die Evakuierung der Deutschen aus der Slowakei 1944/45. Verlauf, Kontexte, Folgen*. Göttingen 2019, s. 41.

14 SCHVARC. Nádeje a sklamanie. Spišskí Nemci medzi autonómiou a 14. marcom. In BYSTRICKÝ; MICHELA a SCHVARC et al. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava 2010, s. 299.

15 SULAČEK. Spišská Nová Ves v rokoch 1918 – 1945. In CHALUPECKÝ, ed. *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves 2014, s. 373.

16 SULAČEK, Poprad v rokoch 1918 – 1945, s. 267.

17 ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Gelnici 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 61, sign. 2820/1938. Agitácia pre pripojenie obcí k Maďarsku; ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Gelnici 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 61, sign. 2874/1938. Košická skupina spišských spolkov – iredentistická akcia; Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský

Nemci organizovaní v komunistickej strane. Ani oni však nič nezmožili voči expanzívnej politike nacistického Nemecka a jeho spojencov v Československu.¹⁸ Dominancia nacistov a ľudákov sa ukázala už pri voľbách do Snemu Slovenskej krajiny 18. decembra 1938. Kandidovala vtedy iba Hlinkova slovenská ľudová strana s podnázvom Strana slovenskej národnej jednoty. Na jej kandidátke sa objavilo popri členoch HSĽS, ktorí boli v drvivej väčšine, aj niekoľko členov strán zlúčených s HSĽS a zástupcovia menšín. V súvislosti s dobovou atmosférou sú príznačné slová, ktoré odzneli deň pred voľbami na zhromaždení Deutsche Partei v Spišskej Belej: „*My hlasujeme zajtra ,áno‘, lebo je to rozkaz nášho vodcu. (A. Hitlera).*“ Tak sa skutočne väčšina Nemcov na Spiši aj zachovala.¹⁹

V prvých mesiacoch roka 1939 sa neustále zhoršovala situácia v neprospech Československej republiky. Protištátnymi aktivitami aj naďalej napomáhali postupnému rozvratu československého štátu i viacerí spišskí Nemci organizovaní v Deutsche Partei.²⁰ Vyhlásenie Slovenského štátu 14. marca 1939 ale prijali mnohí z nich s rozčarovaním. Dovtedy sa domnievali, aj na základe výrokov niektorých predstaviteľov strany, že územie Slovenska bude pripojené k Nemecku. To sa však nestalo a tak Nemci na Slovensku ostali i naďalej v pozícii menšiny. Treba však povedať, že mimoriadne protežovanej menšiny s mnohými právami, keďže Slovenský štát bol pod priamym vplyvom nacistického Nemecka.²¹ V súvislosti so vznikom Slovenského štátu je nutné spomenúť, že na druhý deň po jeho vyhlásení vedenie Spišskonemeckej strany oznámilo, že pozastavuje svoju činnosť. Jej predseda Andor Nitsch sa v priebehu ďalších mesiacov celkom stiahol z verejného života.²²

Strana nemeckej menšiny v slovenskom štáte Deutsche Partei sa otvorene hlásila k ideológii nemeckého nacizmu. Počas celého trvania slovenského štátu používala nacistické symboly a symboliku, ako napr. tzv. Hitler-Gruß. S tým súvisí aj pomenovanie ulíc viacerých spišských miest po Adolfovi Hitlerovi z podnetu miestnych Nemcov angažovaných v DP. Ako nacisti sa príslušníci strany hlásili k extrémnemu nacionalizmu, podľa ktorého boli Nemci vládnucim národom. Strana sa snažila o vytvorenie faktickej a právnej exteritoriality pre

---

archív Levoča (ŠA PO, SA LE), f. Krajský súd v Levoči, Trestné oddelenie, k. 415, sign. Tl VIII 1939, Letáky vyzývajúce k pripojeniu Spiša k Maďarsku.

18 SULAČEK. Nacionálne problémy na Spiši koncom predmníchovskej republiky. In *Spiš 1. Vlastivedný zborník*. Košice 1967, s. 15.

19 ŠVORC. Politický život a obecná správa v Spišskej Belej (1918 – 1945). In KOLLÁROVÁ, ed. *Spišská Belá*. Prešov 2006, s. 175.

20 ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944, k. 409, sign. 22110/1938. Deutsche Partei Vondrišiel, verejné zhromaždenie.

21 KOVÁČ, *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku*, s. 151.

22 SULAČEK, *Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948)*, s. 153.

nemeckú menšinu a o postupné splyvanie s NSDAP.²³ Keďže Deutsche Partei bola nacistickou stranou, zároveň bola radikálne rasistická a antisemitská. Na naliehanie predsedu Franza Karmasina bola DP slovenskými orgánmi považovaná za právnu nástupkyňu Karpatonemeckej strany, a preto jej pripadol všetok jej majetok. V máji 1940 sa DP stala právnickou osobou. V rokoch 1939 – 1945 plnila Hitlerove príkazy (niekedy išla aj nad ich rámec) a na Slovensku vykonávala špionážnu a spravodajskú službu.²⁴

Po vzniku Slovenského štátu začal počet členov DP rýchlo stúpať. V januári 1940 mala strana takmer 60 000 členov. V decembri 1942 malo stranícku príslušnosť DP už 63 930 osôb. Franz Karmasin tak splnil cieľ, ktorý sa usiloval naplniť počas uplynulých desiatich rokov – zjednotiť všetkých Nemcov na Slovensku do jednej strany.²⁵ Dá sa povedať, že DP sa stala povinnou organizáciou pre všetkých karpatských Nemcov. Stranícky preukaz DP zároveň v podstate podmieňoval príslušnosť k nemeckej národnostnej skupine.²⁶ Je zaujímavé, že v období slovenského štátu na Spiši poklesol počet starostov, resp. vládnych komisárov nemeckej národnosti. Nemci stratili tieto funkcie najmä v národnostne zmiešaných dedinách a mestách v prospech Slovákov.²⁷

V rokoch 1939 – 1942 do DP vstúpila postupne väčšina spišských Nemcov. Mnohí z nich boli predtým členmi Spišskonemeckej strany. Treba povedať, že viacerí Nemci na Slovensku vstupovali do Deutsche Partei len veľmi neochotne. Obzvlášť to platilo na Spiši. Časť tunajších Nemcov nevstúpila do DP z vlastného presvedčenia, ale skôr z materiálnych a konjunkturálnych dôvodov, alebo z donútenia, ktoré miestami nieslo až náznaky psychického teroru. Vstup do DP u niektorých znamenal východisko z hmotnej núdze alebo pred ostrakizáciou z komunity.²⁸ Na tomto mieste treba poznamenať, že do DP vstúpilo na Slovensku i na Spiši aj niekoľko Slovákov. Konali tak dobrovoľne zo zisťujúcich dôvodov, pretože od členstva v strane si sľubovali rôzne výhody.

Franz Karmasin si vymohol zriadenie Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej národnostnej skupiny, na ktorého čele stál on sám. Štátny sekretariát

23 SCHVARC. Štátna suverenita len ako fasáda? Zásahy Nemecka do slovenského zákonodarstva v rokoch 1939 – 1940. In MICHÁLEK et al. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín. Pocta historikov Milanovi Zemkovi*. Bratislava 2014, s. 650.

24 LIPTÁK, ed. *Politické strany na Slovensku. 1860 – 1989*. Bratislava 1992, s. 231; 234.

25 GABZDILOVÁ. Nemecká komunita v živote slovenskej spoločnosti 1938 – 1945. In *Človek a spoločnosť*, 2004, roč. 7, č. 3, s. 142. [online].

26 SCHVARC. Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945. In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 3, s. 471.

27 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Poprade 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 142, sign. 7/1942. Zisťovanie národnosti starostov a vládnych komisárov, zoznam v okrese Poprad.

28 SCHVARC, Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei, s. 502.

bol poradným orgánom vlády.²⁹ Karmasin bol teda zároveň štátnym sekretárom aj predsedom strany. V nej mal súčasne titul vodca (*Volksgruppenführer*), keďže DP bola po vzore NSDAP organizovaná na vodcovskom princípe.³⁰ Od marca do júna 1939 sa DP organizačne členila na tri krajiny (*Landschaften*), (jednu z nich bol Spiš), ktoré sa ďalej členili na oblasti. Krajina Spiš sa delila na päť oblastí: Oberland, Niederland, Spišská Nová Ves, údolie Gelnice a údolie Bodvy. Od reorganizácie 15. 6. 1939 sa DP členila na 7 krajov, pričom VI. kraj mal názov Horný Spiš (*Oberzips*) a VII. kraj názov Dolný Spiš (*Untorzips*). Vedúcim Horného Spiša bol Arpád Reich a Dolného Spiša Sigmund Keil. Vyššou organizačnou jednotkou bol teda kraj. Ten sa ďalej členil na miestne skupiny (*Ortsgruppe*). V rámci Horného Spiša pôsobilo 34 miestnych skupín a v rámci Dolného Spiša 22 miestnych skupín.³¹ Najnižšie územno-organizačné celky DP predstavovali kamarátstvo (*Kameradschaft*) a susedstvo (*Nachbarschaft*). Svoju sekciu mali v rámci DP aj ženské členky strany (*Frauenschaft*). Bolo tomu tak na úrovni kraja (*Kreisfrauenschaft*), ako aj miestnej skupiny (*Ortsfrauenschaft*). Na Slovensku i na Spiši však bolo žien stráničok oveľa menej ako mužov.³²

Deutsche Partei podliehali všetky nemecké organizácie a spolky. Dá sa teda povedať, že Nemci na Slovensku v podstate nemohli vykonať legálne žiadnu aktivitu bez vedomia a súhlasu DP. Strane podliehali *Deutsche Gewerkschaft*, neskôr *Arbeitsfront der Volksdeutschen* (odborová organizácia), Nemecká mládež (*Deutsche Jugend*), *Freiwillige Schutzstaffel* (ozbrojená organizácia DP) a mnohé ďalšie organizácie, spolky kultúrneho, športového či telocvičného charakteru. *Deutscher Kulturverband* prestal existovať začiatkom roku 1939. Jeho majetok a prevažnú časť aktivít prevzal *Hauptamt der DP für Kultur* a nemecké

29 SCHVARC. Majorita – minorita. Vzťah Nemcov a Slovákov v rokoch 1939 – 1945 na príklade obce Handlová. In MIČKO et al. *Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1938 – 1948*. Banská Bystrica 2009, s. 72.

30 LIPTÁK, *Politické strany na Slovensku*, s. 232.

31 V rámci kraja Horný Spiš boli miestne skupiny v Starej Lesnej, Bušovciach, Výbornej, Dvorcoch, Poprade, Tvarožnej, Žakovciach, Veľkej, Strážach pod Tatrami, Spišskej Sobote, Veľkej Lomnici, Veľkom Slavkove, Chmeľnici, Holumnici, Huncovciach, Kežmarku, Lomničke, Hniezdom, Ľubici, Podhoranoch, Matejovciach, Majerke, Vrbove, Strážach pod Tatrami, Mlynici, Strážkach, Novej Lesnej, Podolínci, Ruskinovciach, Rakúsoch, Tatranskej Lomnici, Toporci, Červenom Kláštore a Spišskej Belej. V rámci kraja Dolný Spiš boli miestne skupiny v Starej Vode, Mníšku nad Hnilcom, Gelnici, Spišskom Podhradí, Rudňanoch, Kropachoch, Levoči, Markušovciach, Smolníku, Smolnickej Hute, Švedlári, Nálepko, Spišských Vlachoch, Spišskej Novej Vsi, Dobšinej, Michaloku, Michalovciach, Dolnom Medzeve, Hornom Medzeve, Prešove, Štôse, Trebišove. Z uvedeného je zrejmé, že do kraja Dolný Spiš spadali aj obce a mestá, ktoré neležali v spišskom regióne. MACHAJOVÁ. Spišskí Nemci a strana Deutsche Partei na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In GLADKIEWICZ a HOMZA, eds. *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča; Wrocław 2003, s. 778-779.

32 SCHVARC, *Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei*, s. 479.

oddelenie ministerstva školstva, ktoré vzniklo začiatkom marca 1939. Deutsche Partei kontrolovala Ústredný zväz nemeckých družstiev (*Zentralverband der deutschen Genossenschaften in der Slowakei*), ktorý podliehal kontrolnej gescii Ústredného družstva.³³ Strana zriadila tiež rôzne školiace strediská a svojpomocné organizácie, ako napríklad Karpatonemeckú pracovnú službu, zimnú svojpomoc, roľnícke, ženské a vychovávateľské organizácie.³⁴ Činnosťou viacerých organizácií a spolkov podriadených DP sa budeme podrobnejšie venovať v ďalších častiach štúdie.

V súvislosti s Deutsche Partei je ešte nutné spomenúť, že tlačovým orgánom strany bol týždenník *Deutsche Stimmen*. Pod vplyvom DP bol aj denník *Grenzbote*, ktorý na jeseň 1938 ovládol ríšsky rakúsky miestodržiteľ Arthur Seyss-Inquart.³⁵ Tieto periodiká, ktoré vychádzali do konca druhej svetovej vojny, odoberali aj spišskí Nemci.³⁶

Členovia Deutsche Partei boli veľmi aktívni pri presadzovaní záujmov svojej menšiny v rôznych oblastiach života. Napríklad 11. marca 1942 DP v Spišskej Novej Vsi žiadala o udelenie stavebného povolenia na stavbu záhradného domčeka a kolkárne vo dvore Nemeckého domu v tomto meste. Úrady tejto veci vyhoveľi.³⁷ Dňa 13. 6. 1941 zasa Gustav Roth zo spišskonoveskej pobočky DP žiadal Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi, aby všetky nápisy na budove i v budove úradu boli okrem slovenčiny aj v nemčine. Zároveň požadoval, aby všetky tlačoviny okresného úradu boli taktiež v oboch jazykoch. Táto požiadavka sa však nestretla s pozitívnou reakciou.³⁸ Napriek tomu sa dá povedať, že najvplyvnejší členovia DP a príbuzných organizácií patrili k privilegovaným vrstvám spoločnosti. Okrem iného o tom svedčí nariadenie slovenského ministerstva vnútra z roku 1941, na základe ktorého mali byť pri zamestnávaní uprednostňovaní spolu s Hlinkovou gardou a Hlinkovou mládežou aj členovia *Freiwillige Schutzstaffel* a *Deutsche Jugend*.³⁹

33 SCHVARC. „Bolo to tak správne, otec Raiffeisen?“ Nemecké družstevníctvo na Slovensku počas druhej svetovej vojny. In HALLON a DUCHOŇOVÁ et al. *Od denára k euru. Fenomén peňazí v dejinách Slovenska*. Bratislava 2021, s. 293.

34 LIPTÁK, *Politické strany na Slovensku*, s. 233.

35 SCHRIFFL. *Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei 1938/39*. Frankfurt am Main 2004, s. 28.

36 ŠÚTOVEC. *Politické Slovensko. Encyklopedická príručka. Aktéry, dokumenty, inštitúcie, politické strany, udalosti*. Bratislava 2019, s. 90.

37 ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944, k. 553, sign. 8794/1942. Stavebné povolenie na stavbu záhradného domčeka a kolkárne vo dvore Nemeckého domu v Spišskej Novej Vsi.

38 ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944, Zápisnice a prezidiálne spisy, k. 97, sign. 883/1941. Požiadavky DP úradovať po nemecky.

39 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 53, sign.

Po voľbách do Snemu Slovenskej krajiny v decembri 1938 v ňom mala nemecká menšina na Slovensku dvoch zástupcov – Franza Karmasina a Jozefa Steinhübla. Snem pokračoval v rovnakom zložení aj po vzniku Slovenského štátu pod novým názvom Snem Slovenskej republiky.⁴⁰ Dňa 29. 3. 1940 bol do snemu ako náhradník za zomrelého poslanca Gejzu Reháka povolaný Sigmund Keil zo Švedlára. Pôsobil v imunitnom výbore. Dňa 25. novembra 1941 bol takisto ako náhradník za poslanca ustanovený lekár Adalbert Gabriel, vedúci miestnej organizácie Deutsche Partei v Kežmarku. Gabriel bol členom technicko-dopravného výboru. V slovenskom parlamente teda pôsobili dvaja spišskí Nemci. Treba povedať, že sa vyznačovali úplnou pasivitou. Ani raz totiž nevystúpili na plenárnej schôdzi snemu.⁴¹

Hoci po úsilí o pripojenie Spiša k Maďarsku na konci roka 1938 došlo v nasledujúcom období k útlmu aktivít promaďarsky orientovaných spišských Nemcov, tieto snahy celkom nevymizli. Napríklad Friedrich Lám uverejnil v máji a júli 1939 v *Szepesi Hiradó* dve promaďarské básne odmietajúce nacizmus a slovenský štát.⁴² Krajský súd nariadil zabaviť a zničiť výtlačky týchto novín a zakázal ich ďalšie šírenie. Stalo sa tak však až po určitom čase od vydania novín, takže nariadenie neovplyvnilo ich rozšírenie medzi ľuďmi.⁴³ V marci 1940 boli zasa v okolí Gelnice rozširované letáčky urážajúce Franza Karmasina.⁴⁴ Keďže činnosť Spišskonemeckej strany bola pozastavená a najviac promaďarsky orientovaní spišskí Nemci sa nechceli stať členmi DP, usilovali sa zakladať na Spiši pobočky Maďarskej strany. Išlo o stranu maďarskej menšiny na Slovensku, ktorá bola tak ako DP povolená slovenskými úradmi. Na niektorých miestach sa promaďarským spišským Nemcom podarilo pobočky Maďarskej strany založiť, inde zasa nie. Niektorí vstupovali do pobočiek, ktoré založili a kde mali väčšinu obyvateľia maďarskej národnosti.⁴⁵ Aj samotní Nemci sa na niektorých miestach Spiša hlásili najmä pri sčítaní ľudu v decembri 1940 za Maďarov na protest proti politike DP.⁴⁶ V priebehu roka 1942 sa situácia na frontoch druhej svetovej vojny

---

964/1941. Obežník o uprednostňovaní členov HG, HM, DJ a FS pri zamestnávaní.

40 PODOLEC. *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava 2017, s. 217.

41 PODOLEC, *Prvý slovenský parlament*, s. 382; 385.

42 LÁM, Friedrich. Der alte Führer. In *Szepesi Hiradó*, 22. 7. 1939, roč. 77, č. 29, s. 3; LÁM, Friedrich. Zipsler Lied. In *Szepesi Hiradó*, 6. 5. 1939, roč. 77, č. 18, s. 3.

43 ŠA PO, SA LE, f. Krajský súd v Levoči, Tlačové oddelenie, k. 415, sign. Tl VIII 9 1939. Promaďarská, čiže protištátna báseň F. Láma v *Szepesi Hiradó*.

44 ŠA PO, SA LE, f. Krajský súd v Levoči, Trestné oddelenie, k. 415, sign. Tl VIII 1940, Letáky urážajúce Karmasina.

45 SULÁČEK, Poprad v rokoch 1918 – 1945, s. 271.

46 HETÉNYI. (Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku, 1939 – 1945. Politické pomery ma-

začala pomaly preklápať v neprospech Nemecka. To opäť oživilo promaďarské tendencie časti spišských Nemcov. Ohniskom protikarimasinovskej opozície sa stali noviny *Karpathen Post*, ktoré predsedu DP vystavovali otvorenej kritike.⁴⁷ Preto keď slovenské Ministerstvo vnútra 25. augusta 1942 na pokyn DP dalo telefonický zákaz vydávania novín *Karpathen Post* bez uvedenia dôvodu, bolo jasné z akej príčiny sa tak stalo.⁴⁸

Vojenské organizácie spišských Nemcov, ich účasť v bojoch druhej svetovej vojny, arizácie židovského majetku spišskými Nemcami, protižidovské výčiny a vzťahy Nemcov s majoritou

Nemci na Slovensku a na Spiši mali svoje polovojenské organizácie už v roku 1937. Išlo o tzv. ordnerov a turnerov napojených na KdP. Ich hlavnou funkciou bola ochrana mítingov KdP pred politickými protivníkmi. V druhej polovici roka 1938 sa sformoval *Freiwillige Schutzstaffel* (Dobrovoľný ochranný zbor, FS). Členmi tejto polovojenskej organizácie boli najmä niekdajší turneri a ordneri. *Freiwillige Schutzstaffel* organizačne spadal pod Deutsche Partei. V priebehu roka 1939 sa FS budoval podľa vzoru nacistickej SA (*Sturmabteilung*). Dalo by sa povedať, že FS bol obdobou Hlinkovej gardy, s ktorou získal koncom roka 1939 rovnoprávne postavenie. Roku 1942 mal FS na Slovensku 7 500 členov začlenených do 7 *sturmbannov*, ktoré zodpovedali územnému členeniu DP zloženému zo 7 krajov.⁴⁹

K prvému veľkému nasadeniu spišských Nemcov organizovaných vo FS došlo na prelome augusta a septembra 1939 na Hornom Spiši v súvislosti s útokom Nemecka na Poľsko. K tomu účelu vznikol už v júli 1939 tzv. Pohraničný prápor Spiš (*Grenzwachregiment Zips*), ktorého hlavnou úlohou bola strážna a zaistovacia služba. Túto činnosť aj skutočne vykonával počas nemeckého útoku na Poľsko. Prápor o sile približne tisíc mužov najskôr podliehal veliteľovi nemeckej vojenskej komisie generálporučíkovi Franzovi Barckhausenovi.⁵⁰ Od 15. 9. 1939 práporu velil major Jozef Tlach v rámci pešieho pluku 35/B slovenskej armády. Po skončení protipolského ťaženia bol prápor FS demobilizovaný. Jeho

---

ďarskej menšiny po Viedenskej arbitráži v zrkadle agendy slovenského štátneho aparátu. Nitra 2011, s. 116.

47 GABZDILOVÁ a OLEJNÍK. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Košice 2004, s. 21.

48 SULAČEK, Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948), s. 154.

49 SCHVARC. Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou. Organizácia a formovanie nemeckej Domobrany. In PEKNÍK, ed. *Slovenské národné povstanie 1944. Súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava 2009, s. 203-204.

50 SCHVARC. „Úderka a výchovný nástroj hnutia“ – Freiwillige Schutzstaffel – Dobrovoľné ochranné oddiely Deutsche Partei. In *Vojenská história*, 2009, roč. 13, č. 1, s. 50.

príslušníci si na Spiši ponechali zbrane až do roku 1945 napriek výzvam oficiálnych orgánov na ich odovzdanie.⁵¹

Nemecký prápor sa stal základom nemeckých jednotiek v slovenskej armáde, pričom spišskí Nemci boli organizovaní najmä v 12. delostreleckom pluku v Kežmarku. Príslušníci FS v ďalších rokoch plnili spolu s HG funkciu pomocnej polície a dozerali na realizáciu protizidovských opatrení.⁵² V prvých rokoch existencie mali miestne organizácie FS na Spiši pravidelné cvičenia. Postupne sa však cvičenia konali čoraz menej.⁵³ Občas dochádzalo ku konfliktným situáciám medzi členmi FS a slovenskou majoritou. Napríklad v noci 28. 10. 1942 v Gelnici na ulici fyzicky napadol výpravca vlakov hliadku FS, ktorá ho vyzvala, aby sa legitimoval.⁵⁴

Rôzne organizácie a inštitúcie v Nemecku sa usilovali získať vplyv nad Nemcami na Slovensku pred nástupom Hitlera v roku 1933 i po ňom. Týkalo sa to rôznych sfér života. Preto neprekvapuje, že po vypuknutí druhej svetovej vojny mal vodca SS Heinrich Himmler záujem využiť potenciál ľudských zdrojov z radov karpatských Nemcov pre svoje vojenské ciele. Problém bol v tom, že Nemci na Slovensku, a teda i na Spiši boli slovenskými občanmi a preto slúžili v slovenskej armáde. Napriek tomu boli do Waffen-SS slovenskí Nemci verbovaní. Keďže to bolo nelegálne, dialo sa to pod zámienkou sezónnych prác v Nemecku. Slovenské orgány sa o tom samozrejme dozvedeli, ale keďže slovenský štát bol v podriadenej pozícii voči Nemecku, boli nútené tento jav tolerovať. Koncom februára 1942 slúžilo vo Waffen-SS 932 Nemcov zo Slovenska. Zmena nastala v druhej polovici roka 1942, keď po sérii porážok bolo Nemecko nútené mobilizovať čoraz väčšie rezervy. Po nátlaku Nemecka na vedenie slovenského štátu sa služba slovenských Nemcov vo Waffen-SS zlegalizovala. Kým dovtedy vstupovali Nemci zo Slovenska, a teda i zo Spiša do Waffen-SS celkom dobrovoľne, od konca roka 1942 sa konali masové odvody. Fáza tejto formálnej dobrovoľnosti trvala do júna 1944. Po nej nasledovala tretia, povinná, fáza náboru do Waffen-SS, ktorá už je mimo rámec témy štúdie.⁵⁵

Odvody sa týkali aj Spiša. V rámci ich hlavnej fázy najviac mužov zo Spiša prišlo na odvody od konca novembra do konca druhej dekády decembra 1942.

51 SULAČEK, Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948), s. 155.

52 SCHVARC, Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei, s. 488.

53 SZEPESI. *Pamätná kniha obce Ruskinovce. Prepis rukopisu ruskinovskej kroniky 1914 – 1943*. Kežmarok 2021, s. 84.

54 ŠA PO, SA LE, f. Krajský súd v Levoči, k. 418, sign. 61/1943. Násilie proti členom organizácie Freiwillige Schutzstaffel des Deutsche Partei v Gelnici.

55 SCHVARC. „Každý Nemeц uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“ Nábor a služba slovenských Nemcov do Waffen-SS 1939 – 1945. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 4, s. 674.

Z Dolného Spiša na odvody vtedy prišlo približne 500 mužov.⁵⁶ Na dodatočné odvody vo februári a marci 1943 sa dostavilo asi 100 osôb. Za obdobie od 10. 2. do 10. 3. 1943 odišlo z okresu Gelnica do Waffen-SS 36 mužov a z okresu Kežmarok za obdobie 12. 3. až 8. 4. 1943 25 mužov. V rovnakom čase ako Nemci z kežmarského okresu odišli aj 8 Nemci prevažne z okresu Spišská Nová Ves.⁵⁷ Odvedenci odcestovali vlakovými transportmi do výcvikových stredísk v Nemecku a Rakúsku, kde sa pripravovali na nasadenie na fronte. Ako už bolo spomínané, slovenské orgány to rešpektovali. Svedčí o tom okrem iného oznámenie Doplňovacieho okresného veliteľstva v Spišskej Novej Vsi z 20. 1. 1943 okresným úradom vo svojom obvode, vychádzajúce z nariadenia Ministerstva národnej obrany číslo 251.058-III/4. odd.1943. Podľa neho „*odvodom povinní Nemci, ktorí sú odvedení do Waffen SS, neprídu tohto roku na hlavné odvody. ... Ide o Nemcov len odvedených do Waffen SS a nie ostatných*“.⁵⁸ Celkovo v rokoch 1939 – 1945 narukovalo do rôznych formácií Waffen-SS vyše 8200 Nemcov zo Slovenska. Približne tretina z nich bola zo Spiša.⁵⁹

Predseda DP a štátny sekretár Franz Karmasin prijímal verbovanie karpatských Nemcov do Waffen-SS s určitými obavami. Bolo tomu tak najmä preto, že sa to dialo na úkor FS, ktorý bol ozbrojenou oporou jeho moci. Do Waffen-SS totiž prešlo množstvo niekdajších príslušníkov FS.⁶⁰ Karmasin sa však musel podvoliť Berlínu a po roku 1942 s využitím kombinácie propagandy a nátlaku vyzýval karpatských Nemcov k vstupu do Waffen-SS. S postupujúcim časom a zhoršujúcou sa frontovou situáciou v neprospech Nemecka však u Nemcov, i tých spišských, narastal odpor k vstupu do Waffen-SS. Vplyv na to mala okrem iného aj diskriminácia karpatských Nemcov v nemeckej armáde. Ríšski Nemci ich považovali za menejcenných Nemcov a dávali im to aj pocítiť.⁶¹

Spišskí Nemci v radoch Waffen-SS sa dostali na všetky fronty druhej svetovej vojny, najviac ich však bolo nasadených proti Sovietskemu zväzu na východnom

56 ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Gelnici 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 194, sign. 4715/1943. Menoslov mužov obcí odvedených do SS. ŠA PO, A PP, f. Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1948, administratívne spisy, k. 119, sign. 197/1947. Zoznam osôb nemeckej národnosti z okresu Kežmarok odvedených v roku 1943 do SS.

57 ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944, Zápisky a prezidiálne spisy, k. 590, sign. 7775/1943. Nemci do SS.

58 ŠA PO, SA LE, f. Okresný úrad v Levoči 1923 – 1945, prezidiálne spisy, k. 76, sign. 87/1943. Nemci na Slovensku – dobrovoľné hlásenie do zbraní SS.

59 SCHVARC, „Každý Nemeec uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“, s. 660.

60 SCHVARC, „Každý Nemeec uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“, s. 662.

61 SCHVARC, „Každý Nemeec uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“, s. 675.

fronte.⁶² Niekoľko Nemcov zo Spiša odišlo aj do koncentračných táborov, kde pôsobili ako dozorcovia.⁶³ Viacerí spišskí Nemci sa na fronte alebo v táboroch dopúšťali veľkých krutostí a zverstiev, v čom sa nijako nelíšili od svojich spolubojovníkov ríšskych Nemcov.⁶⁴ Mnoho spišských Nemcov v bojoch druhej svetovej vojny padlo či už v radoch Waffen-SS, alebo predtým ako súčasť slovenskej armády. Odchod vojakov na front mal spolu s odchodom robotníkov za prácou do Nemecka neblahý vplyv na socioekonomickú a demografickú situáciu nemeckej komunity na Spiši. Niektorých obcí sa to dotklo menej, iných viac. Každopádne, nemeckí muži z rôznych dôvodov na Spiši veľmi chýbali.⁶⁵

Ako už bolo spomínané, Deutsche Partei ako nacistická strana bola radikálne rasisticky a antisemitsky orientovaná. Preto sa spolu so slovenskými orgánmi a organizáciami aktívne podieľala na protižidovských aktivitách. Týkalo sa to aj arizácií⁶⁶ a likvidácií židovského majetku.⁶⁷ Už krátko po vyhlásení Slovenského štátu v roku 1939 vznikol Akčný výbor pre riešenie židovskej otázky. Piaty jeho členovia boli z Deutsche Partei a piaty z Hlinkovej gardy. Tento výbor mal kontrolovať plnenie protižidovských nariadení. Mal tiež zabezpečiť, aby Židia boli

---

62 SZABÓ. *Oklamaná mladosť. Osudy spišských Nemcov za druhej svetovej vojny*. Košice 1995, s. 42.

63 Po roku 2012 rezonovala v slovenských médiách správa o záujme nemeckej justície o vydanie niekdajšieho Johanna Breyera, dozorca v likvidačnom tábore Auschwitz-Birkenau, ktorý bol rodákom z Novej Lesnej. Krátko pred vydaním do Nemecka J. Breyer v roku 2014 zomrel v USA. Pripisovala sa mu spoluzodpovednosť za smrť tisícov maďarských Židov. SCHVARC, „Každý Nemeц uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“, s. 659; V Auschwitzu bol dozorcom aj Johann Schabla z Veľkej Lomnice. SULAČEK, *Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948)*, s. 157.

64 Viacerí Nemci zo Spiša pôsobili v Auschwitzu sú spomenutí v knihe: KLEE. *Auschwitz –Täter, Gehilfen. Opfer und was aus ihnen wurde. Ein Personenlexikon*. Frankfurt am Main 2013, s. 455-489.

65 KOVÁČ, *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku*, s. 175.

66 Popularizačný článok o arizáciách karpatskými Nemcami publikoval autor štúdie: FURMANIK, Martin. Na arizáciách získali aj karpatskí Nemci. In *Téma*, 4. 3. 2022, roč. 6, č. 10, 2022, s. 54-57.

67 Pri arizáciách išlo o vyvlastnenie a prevod majetku Židov na Nežidov, dobovo nazývaných árijci. Človek, ktorý arizoval židovský podnik sa nazýval arizátor. Likvidácia podniku zasa spočívala v zaistení hnutelného majetku pôvodného židovského majiteľa, jeho súpise, ocenení a speňažení v tzv. likvidačnej hodnote. Pôvodného vlastníka pri likvidácii zbavili podniku i možnosti podnikat' bez kompenzácie. Niekedy likvidácie vykonával úradne poverený likvidátor, ktorý za svoju činnosť získaval odmenu. Legislatívne boli arizácie a likvidácie židovského majetku upravované v rokoch 1939 a 1940. O arizáciách a likvidáciách podrobne pojednávajú publikácie: NIŽŇANSKÝ a HLAVINKA, eds. *Arizácie*. Bratislava 2010; NIŽŇANSKÝ a HLAVINKA, eds. *Arizácie v regiónoch Slovenska*. Bratislava 2010; FIAMOVÁ. „Slovenská zem patrí do slovenských rúk.“ *Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava 2015, 175 s.

vylúčení zo všetkých sfér verejného života, kde mohli prísť do styku s nemeckým obyvateľstvom slovenského štátu.⁶⁸

Keď o niekoľko mesiacov neskôr prišli na program dňa arizácie a likvidácie židovského majetku, účasti na nich sa dožadovali aj predstavitelia nemeckej menšiny z Deutsche Partei.⁶⁹ Franz Karmasin napísal slovenskému predsedovi vlády Vojtechovi Tukovi v auguste 1940 list, v ktorom sa venoval arizáciám. Podľa Karmasina, ak by o ten istý židovský podnik prejavil záujem uchádzač slovenskej aj nemeckej národnosti, malo by medzi nimi dôjsť k rokovaniu a dohode. Vo februári 1941 bola potom zriadená nemecko-slovenská komisia.⁷⁰ Dvaja jej členovia boli z HSLŠ a dvaja z Deutsche Partei.⁷¹ Činnosť nemecko-slovenskej komisie bola ale skôr formálna. Kľúčové rozhodnutia robil šéf Ústredného hospodárskeho úradu Augustín Morávek. Ten vychádzal pod vplyvom Berlína v ústrety skôr nemeckým nárokom. To vyvolávalo nevoľu ľudákov. Hoci na oficiálnej úrovni boli vzťahy medzi ľudákmi a nemeckými radikálmi v poriadku, v skutočnosti boli veľmi napäté, pričom častou príčinou boli práve židovské majetky.⁷² K sporom medzi Slovákmi a Nemcami ohľadne arizácií dochádzalo aj na Spiši, okrem iného napríklad v Poprade.⁷³ Často z nich víťazne vychádzali Nemci, ako tomu bolo v prípade arizátora z Veľkej Lomnice, ktorému sa podarilo arizovať židovský podnik v Kežmarku.⁷⁴ Spory boli aj ohľadne arizácií pozemkového vlastníctva, ktorá bola v gescii Štátneho pozemkového úradu. Jeho vedenie nebolo príliš naklonené nemeckým nárokom, čo sa ukázalo napríklad v spišskej obci Majerka.⁷⁵

Karpatskí Nemci sa dostali k približne desiatim percentám z celkového počtu arizovaných podnikov na Slovensku.⁷⁶ Analogická situácia bola pri likvidovaných podnikoch a majetkoch.⁷⁷ Podobné to bolo na Spiši, kde bolo arizovaných

68 GABZDILOVÁ, Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953, s. 20.

69 KAMENEC. *Po stopách tragédie*. 2. vyd. Bratislava 2020, s. 119.

70 HALLON; HLAVINKA a NIŽŇANSKÝ. Pozícia Ústredného hospodárskeho úradu v politickom, hospodárskom, a spoločenskom živote Slovenska v rokoch 1940 – 1942. In NIŽŇANSKÝ a HLAVINKA, eds. *Arizácie*. Bratislava 2010, s. 44.

71 HLAVINKA. „Kapitál má slúžiť národu.“ Korupcia v arizácii podnikového majetku na Slovensku. In ŠOLTĚS a VOROS et al. *Korupcia*. Bratislava 2015, s. 393.

72 MIČEV. *Augustín Morávek. Od arizácií k deportáciám*. Banská Bystrica 2010, s. 90.

73 SULAČEK, Poprad v rokoch 1918 – 1945, s. 271.

74 HLAVINKA a SCHVARC. Report of the Deutsche Partei Economic Office on the Aryanisation of enterprises in Slovakia (1942). In *Judaica et holocaustica*, 2020, roč. 11, č. 1, s. 60.

75 FIAMOVÁ, „Slovenská zem patrí do slovenských rúk.“, s. 105.

76 SCHVARC. Arizácia židovských podnikov ako predmet sporu medzi Deutsche Partei a slovenskými štátnymi a straníckymi orgánmi na príklade vybraných dokumentov. In NIŽŇANSKÝ a HLAVINKA, eds. *Arizácie v regiónoch Slovenska*. Bratislava 2010, s. 176.

77 SNA, f. Deutsche Partei, k. 11, 1944. Arizácie židovského majetku Nemcami.

celkovo 118 podnikov. Z nich vyše 10 % arizovali miestni Nemci.⁷⁸ Na Spiši bolo likvidovaných 813 židovských podnikov. Aj v tomto prípade mali vyše desaťpercentný podiel Nemci. V rokoch 1941 – 1942 sa teda časť spišských Nemcov aktívne podieľala na likvidácii a arizácii židovského majetku.⁷⁹ Slovenskí Židia boli po arizáciách a likvidáciách majetku ako osoby bez majetku a bez práv odvezení do koncentračných táborov, kde väčšina z nich zahynula.

Časť spišských Nemcov sa popri arizáciách a likvidáciách majetku dopúšťala voči Židom útokov rôzneho charakteru. Agresivitou v tomto smere vynikali najmä členovia FS.⁸⁰ Prvá väčšia akcia namierená proti Židom súvisela s odsúpením južných území Slovenska Maďarsku po Viedenskej arbitráži na začiatku novembra 1938. Slovenská autonómna vláda vtedy nariadila, aby boli Židia odsunutí na územie, ktoré malo pripadnúť Maďarsku. Na Spiši sa tohto aktu popri HG aktívne zúčastnili aj príslušníci FS. Okrem iného boli takto deportovaní Židia napríklad zo Spišskej Belej alebo z Veľkej Lomnice.⁸¹ Židia sa však o niekoľko dní vrátili späť do svojich domovov.

Protižidovské excesy nabrali na intenzite najmä po vyhlásení Slovenského štátu. Na viacerých miestach Spiša Slováci a Nemci vybíjali Židom okná na domoch, poškodzovali synagógy, bohoslužobné predmety a maľovali protižidovské nápisy. Dialo sa tak napríklad v Smolníku či Gelnici.⁸² Dochádzalo aj k fyzickým inzultáciám Židov zo strany Slovákov a Nemcov. K jednému z najväčších takýchto útokov došlo 17. 9. 1939 v Kežmarku. 25 mladíkov nemeckej národnosti vtedy zbilo 20 kežmarských Židov.⁸³ K útokom voči židovskej komunite zo strany spišských Nemcov došlo okrem iného tiež v Podolínci či Spišskom Podhradí.⁸⁴

---

78 V krajoch Deutsche Partei Oberzips a Unterzips bolo dohromady arizovaných 40 židovských podnikov. Treba však vziať do úvahy, že v rámci kraja Unterzips fungovali aj miestne skupiny, ktoré neležali v spišskom regióne. KOKORÁK. *Die deutsche Minderheit in der Slowakei 1918–1945. Die Parteienlandschaft im Spannungsfeld zwischen deutschungarischer Tradition und deutsch-national (sozialistischem) Gedankengut.* Hamburg 2013, s. 273.

79 Informácie o likvidovanom a arizovanom židovskom majetku sa nachádzajú na webovej stránke Ústavu pamäti národa: <https://www.upn.gov.sk/projekty/arizacie/>; <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/>

80 GABZDILOVÁ, Nemecká komunita v živote slovenskej spoločnosti, s. 142.

81 ŠVORC, Politický život a obecná správa v Spišskej Belej (1918 – 1945), s. 173; SULAČEK, Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948), s. 156.

82 SZABÓ, Oklamaná mladosť, s. 34; DEMKOVÁ. Židovská náboženská obec. In PÁSZTOR, ed. *Gelnica. História a súčasnosť.* Košice 2012, s. 259.

83 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945, k. 44, sign. 1852/1939. Správa o výtržnostiach nemeckej mládeže v Kežmarku proti Židom.

84 SCHVARC. "We are Telling you Nicely not to Meddle in our Business with the Jews." Deutsche Partei, its Organisational Units and Violence against Jews 1938–1941. In *Judaica et holocaustica*, 2019, roč. 10, č. 2, s. 38.

V priebehu ďalších rokov Židia na Slovensku prichádzali postupne o všetky ľudské práva. Spomenúť možno zákaz vlastníť rádioprijímače. Vo viacerých prípadoch na dodržiavanie tohto nariadenia horlivo upozorňovali niekoľkí spišskí Nemci, ako napríklad vo Veľkej Lomnici či v Spišských Vlachoch. Tam šéf miestnej pobočky DP žiadal, aby rádiá odňaté Židom boli pridelené miestnym veliteľstvám HG a služným miestam DP.⁸⁵ Niektorí spišskí Nemci mali tiež značný podiel na prepúšťaní Židov zo zamestnania.⁸⁶ Nemci na mnohých miestach Spiša takisto vymohli, aby sa nepovoľovalo ďalšie usádzanie Židov v ich obciach.⁸⁷ Nemálo spišských Nemcov sa teda v období slovenského štátu spolu so Slovákami naplno podieľalo na protizidovskom ťažení, ktoré vyvrcholilo ich transportmi do koncentračných táborov.

Členovia Deutsche Partei a Freiwillige Schutzstaffel sa neaktivizovali iba proti Židom, ale aj proti svojim vlastným. Na popud Franza Karmasina sa príslušníci FS zbavili duševne chorých, tzv. asociálnych živlov, či alkoholikov z radov karpatských Nemcov. V lete 1942 bolo deportovaných do Nemecka 623 takýchto osôb.⁸⁸ Viacero z nich bolo aj zo Spiša. Odvedenie týchto ľudí do transportov sa v mnohých prípadoch nezaobišlo bez násilia. Táto akcia mala zvýrazniť postavenie slovenských Nemcov ako elitnej skupiny tým, že sa nemecká komunita zbavila ľudí, ktorí nezodpovedali predstavám o elitnej vládnucej národnosti.⁸⁹

Zatiaľ čo slovenské orgány postupovali voči Židom nadmieru tvrdo, k nemeckej komunite pristupovali s rešpektom, boli voči nej ústretové a Nemcov považovali za lojálnych občanov štátu. Okrem iného o tom svedčí dokument z roku 1940, v ktorom sa uvádzajú zistenia okresného úradu v Kežmarku ohľadne národnostného a náboženského zloženia obcí okresu. V dokumente sa spomína tiež lojalnosť obyvateľstva. Nemci žijúci v obciach okresu boli vtedy považovaní za úplne „štátospoľahlivých“. Za spoľahlivých považoval okresný úrad 80 % obyvateľov nemeckej národnosti mesta Kežmarok.⁹⁰ Aj bežné medziľudské vzťahy

85 ŠA KE, A SN, f. Obecný notársky úrad v Spišských Vlachoch 1919 – 1944, k. 235, sign. 5711/1940. DP, pridelenie rozhlasového prijímača.

86 ŠA KE, A SN, f. Obecný notársky úrad v Spišských Vlachoch 1919 – 1944, k. 235, sign. 5712/1940. Prepustenie židovskej pokladničky.

87 OLEKŠÁK. *Kostol sv. Bartolomeja v Hniezdom v kultúrno-historických súvislostiach*. Hniezdne 2019, s. 175.

88 SCHVARC. “Heim ins Reich”? Die Karpatendeutschen und die Zwangsmigrationsmassnahmen des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums (Ein Vergleich der sog. kleinen Umsiedlungsaktionen in Südeuropa). In *Migration – Zentrum und Peripherie – Kulturelle Vielfalt. Neue Zugänge zur Geschichte der Deutschen in der Slowakei*. Leipzig 2016, s. 147.

89 SCHVARC. *Výsídlenie tzv. „asociálnych osôb“ nemeckej národnosti zo Slovenska koncom júla 1942 (brožúra k pamätnej tabuli)*. Košice; Bratislava s. a., s. 19.

90 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945, k. 47, sign. 762/1940. Zoznamy

medzi Slovákami a Nemcami na Spiši boli pomerne korektné, i keď sa občas vyskytovali prejavy rivality. Tá vyplývala z postavenia Slovákov ako vládnuceho národa a Nemcov ako privilegovanej národnosti vďaka patronátu Nemecka nad Slovenskom.

K zhoršovaniu vzťahov začalo dochádzať v rokoch 1942 a 1943. Vplyv na to mali neúspechy nemeckej armády a tiež ústup Nemcov z pozícií vo vedení niektorých miest a dedín na Spiši. Spišskí Nemci sa to snažili kompenzovať prejavovaním svojej nadradenosti nad Slovákami. Vo viacerých dedinách a mestách na úradné oznamy v slovenčine alebo slovenčine s nemčinou reagovali korešpondenciou len v nemčine. Namiesto pozdravu *Na stráž!* odpovedali pozdravom *Heil Hitler!*⁹¹

Zmena správania nastala aj u Slovákov. Svedčia o tom napríklad letáky vzbudzujúce nenávisť voči Nemcom, ktoré boli v marci 1942 rozširované v okolí Levoče.⁹² V *Pamätnej knihe obce Ruskinovce* je pri roku 1943 uvedené:

„Obyvateľstvo nemeckej národnosti sa videlo ohrozeným zo stran slovenských spoluobčanov. Rozprávalo sa, že ,vraj už kujú plány na vykántrénie Nemcov'. Ba zjavila sa verzia, že podajední už aj brúšia nože s ktorými budú zakálat' Nemcov a odrezávať im hlavy. Povrávalo sa aj o tom, že kto kuje tieto hrôzostrašné, krvavé spiknutia, ale je veľmi zaujímavým, že priamý pozorovateľ sa nikdy nenašiel. Vraj... Ale práve vo vojne sa tvoriaca a formujúca masová duša bola napadnutá a ľudia chodili so svesenými hlavami. Bezuzdná jejích fantázia vymalovala tu beznadejnú budúcnosť a v tieni tejto žil jednotlivec.“⁹³

Z vyššie uvedeného je teda zrejmé, že v rokoch 1942 a 1943 na Spiši vzrastala vzájomná nevraživosť a nedôvera medzi Slovákami a Nemcami hoci oficiálne bolo všetko v poriadku.

Náboženstvo

Tak ako v predchádzajúcom období, aj v ére slovenského štátu bola menšia časť spišských Nemcov rímskokatolíckeho vierovyznania. V niektorých dedinách a mestách Spiša pretrvávali spory medzi Slovákami a Nemcami ohľadne jazyka bohoslužieb, ako to bolo napríklad v Spišskej Belej. Tamajší farár sa tento problém snažil riešiť kalendárnym poriadkom striedania slovenských a nemeck-

---

obyvateľov a stavieb v obciach okresu pre vypracovanie národnostnej mapy.

91 ŠVORC, Politický život a obecná správa v Spišskej Belej (1918 – 1945), s. 182.

92 ŠA PO, SA LE, f. Krajský súd v Levoči, Trestné oddelenie, k. 415, sign. Tl VIII 9 1942. Protinemecké letáky.

93 SZEPESI, *Pamätná kniha obce Ruskinovce*, s. 119.

kých omší.⁹⁴ Omše v nemeckom i slovenskom jazyku sa slúžili okrem iného aj v Hniezdom.⁹⁵

Najviac spišských Nemcov prislúchalo k evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. V 20. a 30. rokoch 20. storočia sa nemeckí evanjelici na Slovensku usilovali o odčlenenie od slovenských evanjelikov. Podarilo sa im to až v čase vzniku slovenského štátu. Dňa 14. 6. 1939 na žiadosť nemeckých evanjelikov boli na synode v Liptovskom svätom Mikuláši vypustené zo zväzku evanjelickej cirkvi a. v. nemecké evanjelické zbory.⁹⁶ Zástupcovia všetkých nemeckých evanjelických cirkevných zborov sa stretli 26. a 27. 6. 1939 v Kežmarku, aby pripravili a ustanovili ústavu Nemeckej evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. Ďalší cirkevný snem sa v Kežmarku konal 5. a 6. 11. 1939. Na ňom bola ústava doplnená a následne predložená vláde na definitívne schválenie. Roku 1940 slovenská vláda schválila zákon o odluke nemeckej evanjelickej cirkvi. Novozaložená Nemecká evanjelická cirkev bola tvorená tromi seniorátmi – Bratislavským, Hornospišským a Dolnospišským. Cirkevné zbory spišských Nemcov patrili do spomínaných dvoch seniorátov.⁹⁷ Dňa 28. júna 1942 bol inaugurovaný biskup Nemeckej evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku Johannes Scherer.⁹⁸ Nemecká evanjelická cirkev mala na Slovensku vyše 40 000 členov v 49 zboroch s 52 kňazskými stanicami. Väčšina z nich sa nachádzala na Spiši.⁹⁹

Viacero nemeckých evanjelických kňazov na Spiši bolo počas druhej svetovej vojny aktívnych v Deutsche Partei a v jej podriadených organizáciách. Našli sa však aj takí, ktorí odmietali nacizmus a dokonca pomáhali prenasledovaným Židom. Jedným z nich bol napríklad Imrich Varga, ktorý sa počas 1. ČSR angažoval v Spišskonemeckej strane.¹⁰⁰ V rokoch 1941 a 1942 Varga pokrstil osem Židov, aby ich uchránil pred deportáciami. Kvôli tomu potom musel odísť z funkcie farára v Poprade.¹⁰¹

94 ENDRÖDY. Rímskokatolícka cirkev. In KOLLÁROVÁ, ed. *Spišská Belá*. Prešov 2006, s. 200.

95 OLEKŠÁK, *Kostol sv. Bartolomeja v Hniezdom v kultúrno-historických súvislostiach*, s. 203.

96 SULAČEK, *Poprad v rokoch 1918 – 1945*, s. 218.

97 Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Schwedler. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. História evanjelického cirkevného zboru a. v. vo Švedlári. Od vzniku po súčasnosť. Švedlár 2003, s. 259.

98 METZL. *Unvergessene Fromigkeit. Die letzten deutschen evangelischen Kirchengemeinde in der Slowakei*. Bratislava 2016, s. 28.

99 MALOVCOVÁ, Rímskokatolícka cirkev. In KOLLÁROVÁ, ed. *Spišská Belá*. Prešov 2006, s. 203.

100 KOKORÁK, *Die deutsche Minderheit in der Slowakei 1918–1945*, s. 276.

101 METZL, *Unvergessene Fromigkeit*, s. 148.

Školstvo

V období 1. ČSR došlo k výraznému rozvoju nemeckého školstva na Slovensku. Po roku 1938 zaznamenalo nemecké školstvo ešte väčší rozmach. Dalo by sa povedať, že zažívalo svoju zlatú éru. Zároveň však ruka v ruke s tým išla i jeho nacifikácia, na čom sa podieľalo okrem iného aj nemecké oddelenie Ministerstva školstva a národnej osvety, na čele ktorého stál evanjelický kňaz Paul Wodilla. Toto oddelenie zriadené 1. marca 1939, ktorého úradným jazykom bola nemčina, malo na starosti agendu nemeckého školstva na Slovensku, pričom ministerstvo nemalo právo zasahovať do jeho činnosti. O vzostupe nemeckého školstva vypovedá aj zriadenie troch nových nemeckých školských inšpektorátov. Dovtedy nemecké školy na Slovensku spadali pod slovenské inšpektoráty. Inšpektorom pre Spiš so sídlom v Kežmarku sa stal Matej Nitsch, učiteľ na kežmarskej evanjelickej meštianskej škole.¹⁰²

Po roku 1938 fungovali nielen nemecké školy, ktoré existovali už predtým, ale vznikli mnohé ďalšie. Týkalo sa to škôl všetkých stupňov a typov. Vznikali aj nové detské opatrovne (materské školy) s výchovným jazykom nemeckým. V roku 1938 bola napríklad zriadená detská opatrovňa v Chmeľnici.¹⁰³ O rok neskôr vznikla nemecká detská opatrovňa aj vo Veľkej Lomnici.¹⁰⁴ V Ruskinovciach fungovala detská opatrovňa najskôr iba v lete počas žatevných prác. Od konca roka 1941 pôsobila celoročne.¹⁰⁵ Nemecké detské opatrovne boli v období slovenského štátu zakladané aj v sídlach, kde boli Nemci v menšine, ako tomu bolo napríklad v Spišských Vlachoch. Tamojšiu nemeckú opatrovňu navštevovali popri nemeckých deťoch aj Slováci.¹⁰⁶ Nemecké detské opatrovne boli počas druhej svetovej vojny takmer v každom spišskom meste a vo väčšine dedín, v ktorých mali Nemci prevahu.¹⁰⁷

Po vyhlásení autonómie a neskôr Slovenského štátu bolo vo viacerých obciach trendom zakladať nové ľudové a meštianske školy tak, aby mala svoju

---

102 ĎURKOVSKÁ. Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945. In GABZDILOVÁ a ĎURKOVSKÁ et al. *V duchu autority a slovenskej štátnosti. Školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Košice 2016, s. 75-77.

103 KRAFČÍKOVÁ. *Utekali, aby zostali. Rozprávanie o minulosti pre súčasnosť*. Chmeľnica 2014, s. 150.

104 HALUŠKA et al. Kultúrny a spolkový život v obci. In LABUDA a ŠMÁLIK, eds. *Dejiny Veľkej Lomnice*. Veľká Lomnica 2008, s. 329.

105 SZEPESI, Pamätná kniha obce Ruskinovce, s. 85, 104.

106 ŠA KE, A SN, f. Obecný notársky úrad v Spišských Vlachoch 1919 – 1944, k. 235, sign. 5174/1940. DP, zriadenie nemeckej opatrovne.

107 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Poprade 1923 – 1945, prezidiálne spisy, k. 80, sign. 47/1943. Národné skupiny na Slovensku, školské pomery v popradskom okrese; ŠA PO, SA LE, f. Okresný úrad v Levoči 1923 – 1945, prezidiálne spisy, k. 76, sign. 77/1943. Školské pomery národných skupín.

školu každá národnosť a každá konfesia vo všetkých kombináciách. Preto vo viacerých obciach konfesionálne a národnostne pestrého Spiša bolo niekoľko ľudových škôl. Príkladom je Veľká Lomnica, kde bola Evanjelická a. v. nemecká ľudová škola, Rímskokatolícka nemecká ľudová škola, Obecná ľudová škola pre rómske deti, Štátna slovenská ľudová škola a Štátna ľudová škola v Tatranskej Lomnici. Roztrieštenosť školstva v obci sa aspoň čiastočne podarilo neskôr zmierniť zlúčením dvoch nemeckých škôl do jednej.¹⁰⁸ Udialo sa to v rámci procesu tzv. zobecňovania nemeckých konfesionálnych škôl. Nové nemecké ľudové a meštianske školy vznikali aj v iných dedinách a mestách Spiša. V mnohých prípadoch sa to dialo pretvorením nemeckého oddelenia na slovenskej škole na samostatnú nemeckú školu. Potom občas dochádzalo k sporom ohľadne zapisovania žiakov slovenskej národnosti do nemeckých škôl.¹⁰⁹

Pretvorením nemeckých oddelení na samostatné školy vznikali aj nové stredné školy. Takýmto spôsobom bola v roku 1940 založená i Štátna nemecká obchodná škola (*Staatliche deutsche Handelsschule*) v Kežmarku. Dva roky predtým bola v Gelnici otvorená Odborná priemyselná škola (*Metallindustrie Fachschule*) s vyučovacím jazykom nemeckým.¹¹⁰ Aj po roku 1939 naďalej pôsobilo Evanjelické a. v. nemecké gymnázium v Kežmarku (*Das deutsche evangelische Gymnasium A. B.*) ako jediné nemecké gymnázium na Spiši. V Kežmarku pôsobila tiež Verejná nemecká odborná škola pre ženské povolania s ústavom pre vzdelanie učiteliek ručných prác a domácich náuk.¹¹¹ V ovzduší radikálneho antisemitizmu sa žiaci viacerých elementárnych a stredných nemeckých škôl na Spiši zúčastnili protižidovských aktivít. Nezriedka sa to dialo na popud ich učiteľov, ktorí vyučovali v duchu nacistickej ideológie.¹¹²

Zatiaľ čo v roku 1938 bolo na Slovensku 128 nemeckých škôl, v roku 1943 ich bolo už 185.¹¹³ Najmenej jedna nemecká škola sa nachádzala v 47 obciach Spiša, čiže v približne jednej štvrtine obcí regiónu. Z toho je zrejmé, že nemecké školy pôsobili aj v spišských dedinách a mestách, kde boli Nemci v menšine.¹¹⁴

108 HALUŠKA, Kultúrny a spolkový život v obci, s. 329.

109 ĎURKOVSKÁ, Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945, s. 87-94.

110 CZIEL; DVOŘÁKOVÁ a PÁSZTOR. História mesta. In PÁSZTOR, ed. *Gelnica. História a súčasnosť*. Košice 2012, s. 56.

111 ĎURKOVSKÁ, Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945, s. 84.

112 ZMÁTLO, Školstvo v Spišskej Belej (1918 – 1945). In KOLLÁROVÁ, ed. *Spišská Belá*. Prešov 2006, s. 209.

113 HREHOR. Sonda do záujmovej činnosti na stredných školách v rokoch 1918 – 1948 na príklade východného Slovenska. In ĎURKOVSKÁ et al. *Stredoškolské vzdelávanie na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia*. Košice 2015, s. 128.

114 ĎURKOVSKÁ, Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch

Situáciu nemeckých škôl si môžeme ilustrovať na príklade dvoch spišských okresov. V okrese Poprad bolo v roku 1943 v deviatich sídlach 15 nemeckých škôl a opatrovní rôznych typov a v okrese Levoča (s výraznou slovenskou väčšinou) v tom istom roku v dvoch sídlach 5 nemeckých škôl a opatrovní rôznych typov.¹¹⁵

Na Slovensku síce nebola nemecká vysoká škola, ale nemeckí študenti z radov spišských Nemcov mohli študovať na vysokých školách v Tretej ríši. Takéto štúdium výrazne uľahčovala nemecko-slovenská kultúrna dohoda.¹¹⁶ Mladí spišskí Nemci študovali buď priamo v Nemecku, alebo v Protektoráte Čechy a Morava. Niekoľko Nemcov zo Spiša študovalo aj na tamojších stredných školách.¹¹⁷

Nemeckí učitelia na Slovensku a Spiši boli organizovaní v spolku *Karpatendeutsche Erzieherschaft* (Karpatonemecké vychovávateľstvo), ktorý bol podriadený Deutsche Partei.¹¹⁸ Tento spolok vydával periodikum *Karpatendeutsche Erzieher* (Karpatonemecký vychovávateľ).¹¹⁹ Nemeckých učiteľov spolok finančne podporoval pri ich aktivitách.¹²⁰ Spolok mal kontakty s nacistickým *Nationalsozialistischer Lehrerbund* (Národnosocialistický spolok učiteľov), ktorý pôsobil v Nemecku a bol vzorom pre slovenský *Karpathendeutsche Erzieherschaft*. *Nationalsozialistischer Lehrerbund* si okrem iného viedol evidenciu o nemeckých učiteľoch na Slovensku a Spiši formou dotazníkov, ktoré museli vyplňať.¹²¹

Ako bolo spomenuté, viacerí nemeckí učitelia na Spiši boli oddanými stúpenkami nacizmu, ktorý vďaka nim čoraz viac prenikal medzi študujúcu mládež. Väčšina týchto učiteľov bola aktívnymi členmi Deutsche Partei, niektorí z nich aj Freiwillige Schutzstaffel a ďalších pridružených organizácií DP. Preto neprekvapí, že viacerí nemeckí učitelia zo Spiša ochotne rukovali do Waffen-SS

1939 – 1945, s. 88.

115 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Poprade 1923 – 1945, prezidiálne spisy, k. 80, sign. 47/1943. Národné skupiny na Slovensku, školské pomery v popradskom okrese; ŠA PO, SA LE, f. Okresný úrad v Levoči 1923-1945, prezidiálne spisy, k. 76, sign. 77/1943. Školské pomery národných skupín.

116 ĎURKOVSKÁ, Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945, s. 79.

117 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945, k. 32, sign. 2192/1938. Zoznam študentov z okresu študujúcich v Nemecku.

118 SNA, f. Karpathendeutsche Partei, k. 12, sign. 126-12-5/1940. Písomnosti týkajúce sa Karpatendeutsche Erzieherschaft na Spiši.

119 SNA, f. Karpathendeutsche Partei, k. 6, sign. 126-6-4/1942. Časopis *Karpatonemecký vychovávateľ*.

120 SNA, f. Karpathendeutsche Partei, k. 17, sign. 126-17-2,4,5/1942. Žiadosti nemeckých učiteľov o poskytnutie finančnej podpory od Karpatendeutsche Erzieherschaft.

121 SNA, f. Karpathendeutsche Partei, k. 6, sign. 126-6-1/1942. Osobné dotazníky učiteľov pre účely Národnosocialistického spolku učiteľov.

a následne boli nasadení na frontoch druhej svetovej vojny. Našli sa však aj takí, ktorí do SS vstúpili pod nátlakom.¹²²

V súvislosti so vzdelávaním spišských Nemcov je nutné spomenúť *Institut für Heimatforschung*, čiže Inštitút pre vlastivedný výskum v Kežmarku.¹²³ Inštitút bol založený v roku 1941 z popudu Deutsche Partei a organizácií z Tretej ríše. Jeho riaditeľom sa stal profesor na kežmarskom nemeckom gymnáziu Johann Lipták.¹²⁴ Hlavným cieľom inštitútu bol výskum dejín a národopisu karpatských Nemcov, najmä tých zo Spiša, pričom sa zdôrazňovala ich súdržnosť s Nemcami žijúcimi v Tretej ríši a ďalších častiach Európy.¹²⁵ S ohľadom na dobu vzniku bolo samozrejmosťou jeho nacistické zameranie. Vedecká činnosť inštitútu bola touto skutočnosťou výrazne devalvovaná. Okrem výskumných úloh bola súčasťou jeho pracovnej náplne aj organizácia vedeckých konferencií a prednáškových večerov, ktorých sa zúčastnilo viacero vedcov pozvaných z Nemecka. Od začiatku svojej existencie inštitút spolupracoval s inými nemeckými inštitúciami, čo sa týkalo napríklad výmeny študentov. Inštitút mal nielen vedecký, ale aj spoločenský a politický význam. Stal sa preto cieľom návštev významných politikov Tretej ríše, slovenského štátu i Deutsche Partei.¹²⁶

V súvislosti s evakuačným opatrením Tretej ríše, ktorým reagovala na bombardovanie nemeckých miest, sa na Slovensku od roku 1941 uskutočňovali rekreačné tábory detí z Nemecka organizovaných v Hitlerjugend.¹²⁷ Išlo o akciu známou ako „*Erweiterte Kinderlandverschickung*“ (KLV).¹²⁸ Na Spiši boli deti z Nemecka ubytované v domoch miestnych Nemcov, v ubytovacích zariadeniach a najmä v tunajších kúpeľoch. Okrem iného boli umiestňované v kúpeľoch v Mlynčekoch, Čiernej Hore pri Vondrišli, Spišskej Novej Vsi, či Gelnici.¹²⁹ Prí-

122 SNA, f. Karpathendeutsche Partei, k. 12, sign. 126-12-6/1942. Narukovanie nemeckých učiteľov zo SR v 1942 k SS; SNA, f. Karpathendeutsche Partei, k. 12, sign. 126-12-1/1943. Zoznam nemeckých učiteľov zo SR povolaných v 1943 k SS.

123 SNA, f. Deutsche Partei, k. 30, 1943. Záležitosti týkajúce sa Institut für Heimatforschung.

124 MORRISEY. Das Institut für Heimatforschung in Käsmark (Slowakei) 1941-1944. In BEER a SEEWANN, eds. *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. München 2004, s. 115.

125 PANCZOVÁ; KILIÁNOVÁ a KUBIS. *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava 2021, s. 39.

126 FETKO. „Institut für Heimatforschung“ in Käsmark – Wissenschaftliche Einrichtung und ihre politische Funktion. In FETKO a ŠTEVÍK, eds. *Pocia Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého*. Levoča 2012, s. 232-233.

127 SCHVARC. Najmilší hostia nášho národa. In MICHÁLEK, ed. *História zadnými dverami: nezvyčajné príbehy zo slovenských aj svetových dejín*. Bratislava 2018, s. 413.

128 SCHVARC. Na želanie „führera“. Slovensko a projekt *Erweiterte Kinderlandverschickung*. In SOKOLOVIČ, ed. *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII*. Bratislava 2009, s. 236.

129 FURMANIK a ŠTEVÍK. *Putovanie dejinami Spiša. Zaujímavosti zo spišskej histórie od stre-*

tomnosť členov Hitlerjugend na Spiši sa nezaobišla bez problémov. Vo Vondrišli (dnes Nálepkovo) sa miestny notár obával, že vykúpia potraviny a odev.¹³⁰ V apríli 1941 podľa výpovede svedkyne mali zasa deti z Nemecka ubytované v Starom Smokovci spievať pieseň hanobiacu Krista a Pannu Máriu ako Židov.¹³¹ Členovia Hitlerjugend sa na Spiši zúčastňovali aj protižidovských výčinov. Roku 1941 napríklad príslušníci Hitlerjugendu ubytovaní v novoveských kúpeľoch podpálili synagógu v Spišskej Novej Vsi, ktorú sa dva roky predtým neúspešne pokúsili podpáliť miestni Nemci.¹³² Na tomto mieste ešte treba podotknúť, že nie všetky deti v táboroch KLV boli príslušníkmi Hitlerjugend. Všetky deti nachádzajúce sa v týchto táboroch však museli nosiť uniformu tejto organizácie bez ohľadu na ich príslušnosť k nej.

Nacistická Hitlerjugend bola vzorom bol organizáciu nemeckých detí a mládeže na Slovensku – *Deutsche Jugend* (Nemecká mládež, skr. DJ), ktorá bola podriadená Deutsche Partei. DJ, jediná povolená nemecká mládežnícka organizácia na Slovensku, mala mnoho členov aj na Spiši. Deutsche Jugend sa začala formovať už od konca roka 1938, pričom jej jadro tvorili členovia *Turnverein*, *Kulturverband* a ďalších mládežníckych organizácií i spolkov. Oficiálne začala DJ pôsobiť od začiatku roka 1939. *Deutsche Jugend* mala štyri prápory, z ktorých dva boli na Spiši – III. Horný Spiš na čele so Zoltánom Kunschom a IV. Dolný Spiš pod vedením Karla Küffera. Po dovŕšení plnoletosti sa mnohí členovia Deutsche Jugend, ovplyvnení jej nacistickou ideológiou a zúčastňujúci sa protižidovských výčinov, stali príslušníkmi Deutsche Partei, Freiwillige Schutzstaffel a Waffen-SS.¹³³

Kultúra, turistika, šport

Aj po roku 1938 pokračoval rozvoj kultúrneho a športového života spišských Nemcov. Treba však povedať, že činnosť ich spolkov a organizácií bola v tomto období výrazne poznačená (a devalvovaná) nacistickou ideológiou. Tak ako každá oblasť života Nemcov na Slovensku, aj kultúra a šport boli pod vplyvom Deutsche Partei. Všetky kultúrne a športové aktivity sa mohli konať len s vedomím a súhlasom strany. Viacerí spišskí Nemci odmietajúci nacizmus, ktorí boli aktívni v medzivojnovom období, sa preto počas druhej svetovej vojny prestali

---

doveku po Nežní revolúciu. 2. vyd. Spišská Nová Ves 2021, s. 91-99.

130 SULÁČEK, Roky 1918 – 1948 v dejinách a v živote obyvateľov Vondrišla. In *Nálepkovo. Vondrišiel*. Levoča 1995, s. 146.

131 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Poprade 1923 – 1945, prezidiálne spisy, k. 68, sign. 343/1941. Nemecké deti, hanobenie Krista a Márie ako Židov, Starý Smokovec.

132 BÜCHLER, ed. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku*. 3. zväzok. S-T. Bratislava 2012, s. 89.

133 SCHVARC, Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei, s. 498.

angažovať v kultúrnych a športových organizáciách. Iní pokračovali aj napriek zmeneným podmienkam.

Nacistickej ideológii sa nevyhol ani najvýznamnejší spolok spišských Nemcov – *Karpatenverein*.¹³⁴ Ešte na valnom zhromaždení v roku 1940 stáli proti sebe v konflikte nacisticky a promaďarsky zmýšľajúci členovia spolku. Toto valné zhromaždenie predstavovalo bod zlomu, keď spolok ovládla Deutsche Partei.¹³⁵ Viacerí promaďarskí členovia z neho preto odišli. V nasledujúcich rokoch sa z *Karpatenverein* stala nacistická organizácia.¹³⁶ Predsedom spolku bol Gejza Klein a tajomníkom Tibor Braisz.¹³⁷ Spolok aj naďalej vyvíjal svoju športovú a turistickú činnosť, ktorá však bola výrazne oslabená tým, že mnoho mužov bojovalo na frontoch druhej svetovej vojny. Táto skutočnosť značne ovplyvňovala aktivity aj ďalších nemeckých spolkov na Spiši. V súvislosti s *Karpatenverein* je ešte možné spomenúť oslavy 70. výročia vzniku v roku 1943. V tom čase členovia spolku uskutočnili výlety do Levoče, na Spišský hrad a do Tatier.¹³⁸

V búrlivom roku 1938 členovia *Deutscher Turnverein* mali svojimi protištátnymi aktivitami podiel na rozvrate Československej republiky. Dňa 17. novembra 1938 bol v Bratislave vytvorený Nemecký telocvičný a športový zväz (*Deutscher Turn- und Sportverband*, DTSV). Jeho súčasťou sa museli stať všetky nemecké telocvičné, športové a turistické spolky. Začlenený bol doňho aj *Deutscher Turnverein*. Súčasťou DTSV bol aj *Karpatenverein*, avšak na rozdiel od iných spolkov si zachoval určitú autonómiu.¹³⁹ V období slovenského štátu pôsobilo viacero nemeckých spolkov, ktoré síce oficiálne existovali, ale ich činnosť bola utlmená. Príkladom je Kežmarský občiansky strelecký spolok (*Kesmarker Bürglicher Schützenverein*), ktorého činnosť bola pozastavená ešte v septembri 1938 československými orgánmi. O dva roky neskôr bol síce obnovený, ale činnosť nevyvíjal.¹⁴⁰ Niektoré spolky prešli transformáciou, ako napríklad Kežmarský atletický klub. Ten bol v roku 1940 premenený na *Deutscher Sport Verein*.¹⁴¹ Iné spolky boli celkom zrušené. To bol prípad *Arbeiter Sportverein Vorwärts* (Robotnícky športový klub „Vpred“) pôsobiaceho taktiež v Kežmarku. Keďže

134 KOKORÁK, *Die deutsche Minderheit in der Slowakei 1918–1945*, s. 238.

135 SCHVARC, Totalitné snahy Deutsche Partei na príklade eliminácie Zipserdeutsche Partei a jej záujmových organizácií. In *Annales historici Presovienses 7*. Prešov 2007, s. 97.

136 HOLEC, *Človek a príroda v „dlhom“ 19. storočí*. Bratislava 2014, s. 272.

137 BOBRÍK, *Nemecká menšina na Slovensku a jej telovýchovné a športové aktivity v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava 2005, s. 92.

138 KOLLÁROVÁ, Športová činnosť a športové kluby v rokoch 1918 – 1945. In KOLLÁROVÁ a JANČEKOVÁ, *500 rokov športu kežmarského*. Kežmarok 2014, s. 82.

139 GAŠPAR, Cestovný ruch a turistika v Gelnici a okolí. In PÁSZTOR, Peter, ed. *Gelnica. História a súčasnosť*. Košice 2012, s. 226.

140 BARÁTHOVÁ, Strelecké spolky v Kežmarku. In *Z minulosti Spiša XIX*. Levoča 2011, s. 27.

141 KOLLÁROVÁ, Športová činnosť a športové kluby v rokoch 1918 – 1945, s. 117; 130.

podľa slovenských úradov bol tento spolok pod vplyvom komunistickej strany, na konci roka 1938 bol zakázaný.¹⁴²

Podobne ako členovia *Deutscher Turnverein* boli aj viacerí členovia *Deutscher Kulturverband* v roku 1938 horliví v protičeskoslovenských aktivitách.¹⁴³ *Deutscher Kulturverband* prestal pôsobiť v roku 1939 a kultúrna činnosť sa potom konala už len v pôsobnosti *Deutsche Partei*.¹⁴⁴

Tak ako počas 1. ČSR aj v období slovenského štátu pôsobili v niektorých dedinách a mestách Spiša vedľa seba slovenské i nemecké hasičské zbory. Niekde došlo kvôli nezhodám Nemcov a Slovákov k rozdeleniu hasičského zboru až počas druhej svetovej vojny, ako tomu bolo v Ruskinovciach.¹⁴⁵

Nad'alej sa usporadúvali divadelné predstavenia v nemeckom jazyku. Často ich hrávali učitelia a žiaci základných a stredných škôl. Niekedy na Spiš prišli odohrať divadelné predstavenia súbory z Nemecka. Z vtedajšej Tretej ríše prichádzali do spišského regiónu hosťovať aj hudobné zoskupenia.¹⁴⁶ V júni 1938 sa v Poprade uskutočnila spevácka súťaž, ktorej sa zúčastnili všetky nemecké spevácke zbory zo Spiša. V spomínanom roku sa realizoval v Spišskej Novej Vsi pre miestnych Nemcov trojmesačný kurz rytmiky a umeleckého tanca pre deti i dospelých. Tanečné kurzy, zábavy, spevácke súťaže s účasťou spišských Nemcov sa konali aj v ďalších rokoch. Aktívne boli aj nad'alej nemecké spevokoly.¹⁴⁷

Pri mnohých kultúrnych podujatiach spišských Nemcov bola silne prítomná nacistická propaganda. Najväčšmi ju však bolo cítiť v kinách. Počas druhej svetovej vojny sa spišským Nemcom premietali nemecké propagandistické filmy predovšetkým s vojnovou tematikou.¹⁴⁸ Nacistickou a ľudáckou propagandou boli presiaknuté verejné slávnosti. Najväčším sviatkom slovenského štátu bol deň jeho vzniku a tiež narodeniny prezidenta Jozefa Tisa. Popri Slovákoch sa slávnosťami v tieto dni zúčastňovali aj spišskí Nemci. Slávnosti sa konali aj pri príležitosti narodenín hlavy Tretej ríše Adolfa Hitlera. Zvykli sa vtedy konať

142 KOLLÁROVÁ, Športová činnosť a športové kluby v rokoch 1918 – 1945, s. 117; s. 98.

143 ŠA KE, A SN, f. Okresný úrad v Gelnici 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 140, sign. 6578/1938. Valné zhromaždenie *Kulturverband* v Krompachoch.

144 ŠA PO, A PP, f. Okresný úrad v Poprade 1923 – 1945, administratívne spisy, k. 128, sign. 3683/1940. *Spolky, Deutscher Kulturverband, pobočky v okrese Poprad*.

145 SZEPESI, Pamätná kniha obce Ruskinovce, s. 104, s. 116.

146 SCHVARC a HALLON. Nemecká kultúrna politika na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Náčrt problematiky. In SOKOLOVIČ, ed. *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava 2010, s. 280.

147 ZMÁTLO. *Kultúrny a spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období*. Bratislava 2005, s. 290.

148 ZMÁTLO. Kultúrny a spolkový život, zdravotníctvo a šport po roku 1945. In KOLLÁROVÁ, ed. *Spišská Belá*. Prešov 2006, s. 231.

slávnostné bohoslužby a sprievody spišskými mestami a dedinami, ktorých sa zúčastňovali Nemci i Slováci.¹⁴⁹

Kultúre, športu a turistike sa teda spišskí Nemci venovali aj počas slovenského štátu. Ako však už bolo spomínané, na dianie v týchto oblastiach mali výrazný vplyv nacistická ideológia a odchod mužov na front a tiež na práce do Nemecka.

Hospodárstvo

V období slovenského štátu nedošlo oproti medzivojnovému obdobiu k výraznejším zmenám ohľadne hospodárskeho zamerania Nemcov v jednotlivých oblastiach Spiša. Aj naďalej vo všeobecnosti platilo, že na dolnom Spiši pracovali Nemci najmä v oblasti priemyslu a baníctva a na hornom Spiši predovšetkým v oblasti poľnohospodárstva. V priemysle boli zamestnaní aj vo väčších spišských mestách. Keďže Deutsche Partei zasahovala do každej oblasti života, výnimkou nebola ani poľnohospodárska činnosť. Zhromažďovala rôzne štatistické údaje týkajúce sa poľnohospodárstva Nemcov na Slovensku, a teda i na Spiši.¹⁵⁰ Zisťovala napríklad, aký podiel na poľnohospodárskej pôde mali Nemci a Slováci v národnostne zmiešaných obciach Spiša.¹⁵¹ Na prevažne poľnohospodárskom hornom Spiši sa používalo umelé hnojenie a zavádzali sa novinky v poľnohospodárskej výrobe. Aj preto na hornom Spiši bolo zásobovanie potravinami v neistých vojnových časoch lepšie ako na dolnom Spiši.¹⁵² V peňažníctve od roku 1941 dominovala medzi spišskými Nemcami Nemecká obchodná a úverová banka, ktorá mala na Spiši viacero filiálok.¹⁵³ Dominantné postavenie získala vďaka ovládnutiu niekdajšej Spišskej banky.¹⁵⁴ Keďže prebiehala druhá svetová vojna, vojnové udalosti zákonite ovplyvnili hospodársku činnosť spišských Nemcov. Týkalo sa to najmä najväčších podnikov. Patrili medzi ne okrem iných Weinova textilná továreň v Kežmarku a Scholtzova továreň na kovové nádoby v Matejovciach. Značnú časť svojich výrobkov museli expedovať pre vojenské účely slovenskej a nemeckej armády.¹⁵⁵ Vplyv na hospodársky život spišských

149 SZEPEŠI, Pamätná kniha obce Ruskinovce, s. 74, s. 82, s. 100.

150 SNA, f. Deutsche Partei, k. 13, 1943. Písomnosti týkajúce sa stavebnej a poľnohospodárskej činnosti spišských Nemcov.

151 SNA, f. Deutsche Partei, k. 11, 1942. Podiel pôdy slovenského obyvateľstva v nemeckých obciach na Spiši.

152 MACHAJOVÁ, Spišskí Nemci a strana Deutsche Partei na Slovensku, s. 778.

153 ŠA PO, SA LE, f. Krajský súd v Levoči, Firemné oddelenie, Spoločenské pododdelenie, k. 539, sign. B VI. 700/1941-1945, Nemecká obchodná a úverová banka, filiálky na Spiši.

154 WIXFORTH. *Die Expansion der Dresdner Bank in Europa*. München 2006, s. 411; KOKORÁK, *Die deutsche Minderheit in der Slowakei 1918–1945*, s. 247.

155 MALOVCOVÁ, Politický a hospodársky vývoj mesta 1918 – 1945. In BARÁTHOVÁ, ed. *História Kežmarku od 2. polovice 18. storočia*. Kežmarok 2017, s. 139.

Nemcov mali tiež vyššie spomínané arizácie židovského majetku. Sociálna situácia viacerých Nemcov na Spiši sa arizáciami na úkor Židov výrazne zlepšila.¹⁵⁶

V období druhej svetovej vojny odišlo mnoho Nemcov zo Spiša pracovať do Nemecka. Pôsobili v rôznych profesiách, predovšetkým však boli zamestnaní v továrňach. Do Nemecka odchádzali muži najmä z dolného Spiša kvôli spomínanému horšiemu zásobovaniu, v menšej miere i z ďalších častí spišského regiónu.¹⁵⁷ Títo muži síce doma chýbali, avšak v Nemecku veľmi dobre zarobili. Peniaze posielali domov, čím výrazne zlepšili hmotnú situáciu svojich rodín. Spišskí Nemci pracujúci v Nemecku strávili v Tretej ríši rôzne dlhú dobu. Niektorí tam boli iba pár mesiacov, iní i niekoľko rokov. Našli sa aj takí, ktorí chceli v Nemecku zostať žiť natrvalo, ako tomu bolo v prípade mužov zo Strážok.¹⁵⁸ Boli aj opačné prípady, keď prichádzali pracovať na Slovensko a na Spiš k tunajším Nemcom ženy a dievčatá z Nemecka. Išlo ale iba o krátkodobé pracovné pobyty.¹⁵⁹

V súvislosti s hospodárstvom a zamestnaním spišských Nemcov je nutné ešte spomenúť ich odbory. Pred rokom 1938 pôsobili v Československu dve nemecké odborové organizácie – *Deutsche Arbeitsgewerkschaft* a *Deutsche Handels und Industrie Angestelltenverband*. Krátko pred vznikom slovenského štátu ich na Slovensku nahradila organizácia s názvom *Deutsche Gewerkschaft*. Koncom roka 1940 namiesto nej vznikla odborová organizácia *Arbeitsfront der Volksdeutschen* podľa vzoru *Deutsche Arbeitsfront* pôsobiacej v Nemecku. Jej členmi bola väčšina pracujúcich Nemcov zo Slovenska, a teda aj Spiša. *Arbeitsfront der Volksdeutschen* mala krajiniskú správu, oblastné a miestne správy, ktoré sa nachádzali aj na Spiši.¹⁶⁰ Ako všetky organizácie v tej dobe aj tieto odbory boli nacisticky zamerané a pod priamym vplyvom *Deutsche Partei*. Jednou z najdôležitejších úloh *Arbeitsfront der Volksdeutschen* bolo chrániť záujmy pracujúcich Nemcov, čo zahŕňalo aj vyplácanie podpôr v nezamestnanosti.¹⁶¹

---

156 MACHAJOVÁ, Spišskí Nemci a strana *Deutsche Partei* na Slovensku, s. 778.

157 SNA, f. *Arbeitsfront der Volksdeutschen* 1938–1945, k. 158. Odchody robotníckych transportov za prácou do Nemecka v rokoch 1940–1944.

158 SNA, f. *Karpathendeutsche Partei*, k. 2, sign. 126-2-1/1943. Žiadosti úradu pre presídencov pri VOMI (*Volksdeutsche Mittelstelle*) v Berlíne z roku 1943 o vyjadrenie DP k presídlencom zo Slovenska do Nemecka v rokoch 1940, 1941, či im môže byť daná nemecká štátna príslušnosť.

159 ŠA KE, A SN, f. Obecný notársky úrad v Spišských Vlachoch 1919 – 1944, k. 216, sign. 228/1941. Nemecké dievčatá a ženy prichádzajúce z Nemeckej ríše na práce príslušníkom nemeckej národnostnej skupiny na Slovensko – hlásenie, úprava.

160 SNA, f. *Arbeitsfront der Volksdeutschen* 1938–1945, k. 24. Korešpondencia medzi Krajiniskou správou DG/AF a miestnymi správami DG/AF na Spiši z rokov 1940 až 1944.

161 SNA, f. *Arbeitsfront der Volksdeutschen* 1938–1945, k. 118. Prihlášky na pravidelnú podporu počas nezamestnanosti nemeckých robotníkov z gelnického okresu cez *Deutsche*

***

Obdobie rokov 1938 – 1943 bolo pre Nemcov na Slovensku a na Spiši mimoriadne rozporuplné. Na jednej strane zažívali vo viacerých oblastiach života zlatú éru. V tom čase mali najviac škôl vo svojich dejinách. Mali taký podiel na moci v štáte, ako nikdy predtým. Mohli sa realizovať v kultúrnej i športovej oblasti. Podarilo sa im osamostatniť v rámci evanjelickej cirkvi a. v. Darilo sa im v hospodárskej oblasti. Na druhej strane do všetkých sfér života karpatských a spišských Nemcov prenikla nacistická ideológia. Mnohí spišskí Nemci boli oddanými stúpenkami nacizmu, s čím súviseli protižidovské výčiny a účasť na arizáciách. Viacero Nemcov zo Spiša bojovalo v radoch Waffen-SS. Okrem morálnej neprípustnosti mala táto skutočnosť spolu s odchodom mužov do tovární v Nemecku mimoriadne nepriaznivý vplyv na demografický vývoj Nemcov na Spiši. Treba ale zdôrazniť, že medzi spišskými Nemcami sa našlo mnoho takých, ktorí sa snažili byť neutrálni alebo viac či menej otvorene dávali najavo odpor voči nacizmu. Išlo buď o komunisticky, alebo promaďarsky orientovaných spišských Nemcov. Ani ich činnosť však nedokázala zvrátiť osud Nemcov na Spiši, ktorý bol spečatený v nasledujúcich rokoch.

O autorovi / About the author

PhDr. Martin Furmanik, PhD.
Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi
Letná 50, 052 01 Spišská Nová Ves
Slovenská republika
e-mail: martinfurmanik@gmail.com

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Slovenský národný archív
fond Karpathendeutsche Partei
fond Deutsche Partei
fond Arbeitsfront der Volksdeutschen 1938–1945

Arbeitergewerkschaft (so sídlom v Jablonci, predchodca DG/AF) z roku 1939; SNA, f. Arbeitsfront der Volksdeutschen 1938–1945, k. 123. Výplatné listiny podpôr nezamestnaným udeľované vedením DG na Spiši v roku 1940.

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča
fond Krajský súd v Levoči
fond Okresný úrad v Levoči 1923 – 1945

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Stará Lubovňa
fond Okresný úrad v Starej Lubovni 1923 – 1945

Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Poprad
fond Okresný úrad v Poprade 1923 – 1945
fond Okresný úrad v Kežmarku 1923 – 1945
fond Okresný národný výbor v Kežmarku 1945 – 1948

Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Spišská Nová Ves
fond Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi 1924 – 1944
fond Okresný úrad v Gelnici 1923 – 1945
fond Obecný notársky úrad v Spišských Vlachoch 1919 – 1944

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

SZEPESI, Julius. *Pamätná kniha obce Ruskinovce. Prepis rukopisu ruskinovskej kroniky 1914 – 1943*. Kežmarok: Tlačiareň Kežmarok GG, 2021, 144 s.

OLEJNÍK, Milan; ĎURKOVSKÁ, Mária a GABZDILOVÁ, Soňa. *Zjednotená krajinská kresťansko socialistická strana a maďarská národná strana (1936 – 1938. Výber z dokumentov československých štátnych orgánov*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2013, 240 s.

Dobová tlač/ Press

Szepesi Hiradó, 1939, roč. 77, č. 18, s. 3 [6. 5. 1939].

Szepesi Hiradó, 1939, roč. 77, č. 29, s. 3 [22. 7. 1939].

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

BOBRÍK, Miroslav. *Nemecká menšina na Slovensku a jej telovýchovné a športové aktivity v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava: Slovenská technická univerzita, 2005, 155 s.

FIAMOVÁ, Martina. *“Slovenská zem patrí do slovenských rúk.” Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava: Veda, 2015, 175 s.

FURMANIK, Martin a ŠTEVÍK, Miroslav. *Putovanie dejinami Spiša. Zaujímavosti zo spišskej histórie od stredoveku po Nežnú revolúciu*. 2. vyd. Spišská Nová Ves: Miroslav Števík – Scepusium, 2021, 216 s.

GABZDILOVÁ, Soňa a OLEJNÍK, Milan. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2004, 206 s.

Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Schwedler. Von den Anfängen bis zur Gegenwart/ História evanjelického cirkevného zboru a. v. vo Švedlári. Od vzniku po súčasnosť. Švedlár: Evanjelický cirkevný a.v. zbor Švedlár, 2003, 272 s.

HETÉNYI, Martin. *(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku, 1939 – 1945. Politické pomery maďarskej menšiny po Viedenskej arbitráži v zrkadle agendy slovenského štátneho aparátu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2011. 307 s.

- HOLEC, Roman. *Človek a príroda v „dlhom“ 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, 341 s.
- KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. 2. vyd. Bratislava: Premedia, 2020, 296 s.
- KLEE, Ernst. *Auschwitz – Täter, Gehilfen, Opfer und was aus ihnen wurde. Ein Personenlexikon*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 2013, 506 s.
- KOKORÁK, Ján. *Die deutsche Minderheit in der Slowakei 1918–1945. Die Parteienlandschaft im Spannungsfeld zwischen deutschungarischer Tradition und deutsch-national (sozialistischem) Gedankengut*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2013, 324 s.
- KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava: Veda, 1991, 240 s.
- KRAFČIKOVÁ, Marta. *Utekali, aby zostali. Rozprávanie o minulosti pre súčasnosť*. Chmeľnica: Rímskokatolícka cirkev, farnosť Chmeľnica; Miroslav Števík – Scepusium, 2014, 200 s.
- LIPTÁK, Lubomír, ed. *Politické strany na Slovensku. 1860 – 1989*. Bratislava: Archa, 1992, 312 s.
- METZL, Andreas. *Unvergessene Fromigkeit. Die letzten deutschen evangelischen Kirchengemeinde in der Slowakei*. Bratislava: SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2016, 495 s.
- MIČEV, Stanislav. *Augustín Morávek. Od arizácií k deportáciám*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2010, 124 s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard a HLAVINKA, Ján, eds. *Arizácie v regiónoch Slovenska*. Bratislava: Stimul, 2010. 231 s.
- NIŽŇANSKÝ, Eduard a HLAVINKA, Ján, eds. *Arizácie*. Bratislava: Stimul, 2010. 213 s.
- OLEKŠÁK, Peter. *Kostol sv. Bartolomeja v Hniezdom v kultúrno-historických súvislostiach*. Hniezdne: Rímskokatolícka cirkev, farnosť Hniezdne, 2019, 320 s.
- PANCZOVÁ, Zuzana; KILIÁNOVÁ, Gabriela a KUBIS, Tomáš. *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava: Marenčin PT, 2021, 196 s.
- PODOLEC, Ondrej. *Pryč slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, 456 s.
- SCHRIFFL, David. *Die Rolle Wiens im Prozess der Staatswerdung der Slowakei 1938/39*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004, 222 s.
- SCHVARC, Michal. *Výsídlenie tzv. „asociálnych osôb“ nemeckej národnosti zo Slovenska koncom júla 1942 (brožúra k pamätnej tabuli)*. Košice. Bratislava: Karpatskonemecký spolok na Slovensku, s. a. 50 s.
- SZABÓ, Rafael. *Oklamaná mladosť. Osudy spišských Nemcov za druhej svetovej vojny*. Košice: Dolinár, 1995, 176 s.
- WIXFORTH, Harald. *Die Expansion der Dresdner Bank in Europa*. München: Oldenbourg, 2006, 954 s.
- ZMÁTLO, Peter. *Kultúrny a spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období*. Bratislava: Chronos, 2005, 540 s.
- ZÜCKERT, Martin; SCHVARC, Michal a FIAMOVÁ, Martina. *Die Evakuierung der Deutschen aus der Slowakei 1944/45. Verlauf, Kontexte, Folgen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2019, 342 s.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BARÁTHOVÁ, Nora. *Strelecké spolky v Kežmarku*. In *Z minulosti Spiša XIX*. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2011, s. 7-30.
- CZIEL, Igor; DVOŘÁKOVÁ, Magdaléna a PÁSZTOR, Peter. *História mesta*. In PÁSZTOR, Peter, ed. *Gelnica. História a súčasnosť*. Košice: Harlequin, 2012, s. 26-95.
- DEMKOVÁ, Darina. *Židovská náboženská obec*. In PÁSZTOR, Peter, ed. *Gelnica. História a súčasnosť*. Košice: Harlequin, 2012, s. 258-260.

- ĎURKOVSKÁ, Mária. Činnosť Karpatonemeckej strany na Spiši v rokoch 1935 – 1938. In *Slezský sborník*, 2012, roč. 110, č. 3-4, s. 221-237.
- ĎURKOVSKÁ, Mária. Reakcie štátnych úradov na aktivity Karpatonemeckej strany na Spiši v rokoch 1935 – 1938. In *Slezský sborník*, 2013, roč. 111, č. 2, s. 275-287.
- ĎURKOVSKÁ, Mária. Školy s nemeckým vyučovacím jazykom v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945. In GABZDILOVÁ, Soňa a ĎURKOVSKÁ, Mária et al. *V duchu autority a slovenskej štátnosti. Školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Košice: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Spoločenskovedný ústav, 2016, s. 74-98.
- ENDRÖDY, Ján. Rímskokatolícka cirkev. In KOLLÁROVÁ, Zuzana, ed. *Spišská Belá*. Prešov: Universum, 2006, s. 199-201.
- FETKO, Filip. „Institut für Heimatforschung“ in Käsmark – Wissenschaftliche Einrichtung und ihre politische Funktion. In FETKO, Filip a ŠTEVÍK, Miroslav, eds. *Pocta Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhD. Ivana Chalupeckého*. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2012, s. 226-235.
- FURMANIK, Martin. Na arizáciách získali aj karpatskí Nemci. In *Téma*. Bratislava: Mafra Slovakia, 4. 3. 2022, roč. 6, č. 10, 2022, s. 54-57.
- GÁŠPAR, Ján. Cestovný ruch a turistika v Gelnici a okolí. In PÁSZTOR, Peter, ed. *Gelnica. História a súčasnosť*. Košice: Harlequin, 2012, s. 208-227.
- HALLON, Ľudovít; HLAVINKA, Ján a NIŽŇANSKÝ, Eduard. Pozícia Ústredného hospodárskeho úradu v politickom, hospodárskom, a spoločenskom živote Slovenska v rokoch 1940 – 1942. In NIŽŇANSKÝ, Eduard a HLAVINKA, Ján, eds. *Arizácie*. Bratislava: Stimul, 2010, s. 11-65.
- HALUŠKA, Jozef a kol. Kultúrny a spolkový život v obci. In LABUDA, Vladimír a ŠMÁLIK, Michal, eds. *Dejiny Veľkej Lomnice*. Veľká Lomnica: Obecný úrad Veľká Lomnica, 2008, s. 299-372.
- HLAVINKA, Ján a SCHVARC, Michal. Report of the Deutsche Partei Economic Office on the Aryanisation of enterprises in Slovakia (1942). In *Judaica et holocaustica*, 2020, roč. 11, č. 1, s. 34-63.
- HLAVINKA, Ján. „Kapitál má slúžiť národu.“ Korupcia v arizácii podnikového majetku na Slovensku. In ŠOLTÉS, Peter a VÖRÖS, László et al. *Korupcia*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 374-417.
- HREHOR, Henrich. Sonda do záujmovej činnosti na stredných školách v rokoch 1918 – 1948 na príklade východného Slovenska. In ĎURKOVSKÁ, Mária et al. *Stredoškolské vzdelávanie na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2015, s. 101-160.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana. Športová činnosť a športové kluby v rokoch 1918 – 1945. In KOLLÁROVÁ, Zuzana a JANČEKOVÁ, Mária. *500 rokov športu kežmarského*. Kežmarok: Jadro, 2014, s. 47-132.
- MACHAJOVÁ, Soňa. Spišskí Nemci a strana Deutsche Partei na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In GLADKIEWICZ, Ryszard a HOMZA, Martin, eds. *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča; Wrocław: Kláštorisko n.o.; Uniwersytet Wrocławski, 2003, s. 773-784.
- MALOVCOVÁ, Božena. Politický a hospodársky vývoj mesta 1918 – 1945. In BARÁTHOVÁ, Nora, ed. *História Kežmarku od 2. polovice 18. storočia*. Kežmarok: Jadro, 2017, s. 109-154.
- MORRISEY, Christoph. Das Institut für Heimatforschung in Käsmark (Slowakei) 1941–1944. In BEER, Mathias a SEEWANN, Gerhard, eds. *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. München: R. Oldenbourg, 2004, s. 115-122.
- SCHVARC, Michal a HALLON, Ľudovít. Nemecká kultúrna politika na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Náčrt problematiky. In SOKOLOVIČ, Peter, ed. *Život v Slovenskej republike*.

- Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 259-284.
- SCHVARC, Michal. „Úderka a výchovný nástroj hnutia“ – Freiwillige Schutzstaffel – Dobrovoľné ochranné oddiely Deutsche Partei. In *Vojenská história*, 2009, roč. 13, č. 1, s. 44-66.
- SCHVARC, Michal. „We are Telling you Nicely not to Meddle in our Business with the Jews.“ Deutsche Partei, its Organisational Units and Violence against Jews 1938–1941. In *Judaica et holocaustica*, 2019, roč. 10, č. 2, s. 26-45.
- SCHVARC, Michal. „Bolo to tak správne, otec Raiffeisen?“ Nemecké družstevníctvo na Slovensku počas druhej svetovej vojny. In HALLON, Ľudovít a DUCHOŇOVÁ, Diana et al. *Od denára k euru. Fenomén peňazí v dejinách Slovenska*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied; VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2021, s. 289-304.
- SCHVARC, Michal. „Každý Nemeц uvedených ročníkov sa má bez vyzvania dostaviť pred komisie.“ Nábor a služba slovenských Nemcov do Waffen-SS 1939–1945. In *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 4, s. 659-693.
- SCHVARC, Michal. Arizácia židovských podnikov ako predmet sporu medzi Deutsche Partei a slovenskými štátnymi a straníckymi orgánmi na príklade vybraných dokumentov. In NIŽŇANSKÝ, Eduard a HLAVINKA, Ján, eds. *Arizácie v regiónoch Slovenska*. Bratislava: Stimul, 2010, s. 172-195.
- SCHVARC, Michal. „Heim ins Reich“? Die Karpatendeutschen und die Zwangsmigrationsmassnahmen des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums (Ein Vergleich der sog. kleinen Umsiedlungsaktionen in Südeuropa). In ZÜCKERT, Martin; SCHVARC, Michal a MEIER, Jörg, eds. *Migration – Zentrum und Peripherie – Kulturelle Vielfalt. Neue Zugänge zur Geschichte der Deutschen in der Slowakei*. Leipzig: BiblionMedia, 2016, s. 115-160.
- SCHVARC, Michal. Heimatschutz - medzi realitou a ilúziou. Organizácia a formovanie nemeckej Domobrany. In PEKNÍK, Miroslav, ed. *Slovenské národné povstanie 1944. Súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava: Ústav politických vied SAV; VEDA, 2009, s. 203-222.
- SCHVARC, Michal. Majorita – minorita. Vzťah Nemcov a Slovákov v rokoch 1939 – 1945 na príklade obce Handlová. In MIČKO, Peter et al. *Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1938 – 1948*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2009, s. 65-90.
- SCHVARC, Michal. Na želanie „führera“. Slovensko a projekt Erweiterte Kinderlandverschickung. In SOKOLOVIČ, Peter, ed. *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VIII*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, s. 235-251.
- SCHVARC, Michal. Nádeje a sklamanie. Spišskí Nemci medzi autonómiou a 14. marcom. In BYSTRICKÝ, Valerián; MICHELA, Miroslav a SCHVARC, Michal et al. *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava: VEDA, 2010, 576 s.
- SCHVARC, Michal. Najmilší hostia nášho národa. In MICHÁLEK, Slavomír, ed. *História zadnými dverami : nezvyčajné príbehy zo slovenských aj svetových dejín*. Bratislava: Promedia, 2018, s. 412-419.
- SCHVARC, Michal. Štátna suverenita len ako fasáda? Zásahy Nemecka do slovenského zákonodarstva v rokoch 1939 – 1940. In MICHÁLEK, Slavomír et al. *Slovensko v labyrinte moderných európskych dejín. Pocta historikov Milanovi Zemkovi*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 641-657.
- SCHVARC, Michal. Totalitné snahy Deutsche Partei na príklade eliminácie Zipserdeutsche Partei a jej záujmových organizácií. In *Annales historici Presovienses 7*. Prešov: Universum, 2007, s. 86-106.
- SCHVARC, Michal. Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945. In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 3, s. 471-502.

- SULAČEK, Jozef. Nacionálne problémy na Spiši koncom predmníchovskej republiky. In *Spiš 1. Vlastivedný zborník*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach, 1967, s. 7-20.
- SULAČEK, Jozef. Poprad v rokoch 1918 – 1945. In CHALUPECKÝ, Ivan, ed. *Dejiny Popradu*. Košice: Oriens, 1998, s. 199-312.
- SULAČEK, Jozef. Roky 1918 – 1948 v dejinách a v živote obyvateľov Vondrišľa. In KOLEKTÍV. *Nálepko. Vondrišľ*. Levoča: Modrý Peter, 1995, s. 104-158.
- SULAČEK, Jozef. Spišská Nová Ves v rokoch 1918 – 1945. In CHALUPECKÝ, Ivan, ed. *Dejiny mesta Spišská Nová Ves*. Spišská Nová Ves: Mesto Spišská Nová Ves, 2014, s. 334-387.
- SULAČEK, Jozef. Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918 – 1948). In LABUDA, Vladimír a ŠMÁLIK, Michal, eds. *Dejiny Veľkej Lomnice*. Veľká Lomnica: Obecný úrad Veľká Lomnica, 2008, s. 120-169.
- ŠVORC, Peter. Politický život a obecná správa v Spišskej Belej (1918 – 1945). In KOLLÁROVÁ, Zuzana, ed. *Spišská Belá*. Prešov: Universum, 2006, s. 157-184.
- ZMÁTLO, Peter. Kultúrny a spolkový život, zdravotníctvo a šport po roku 1945. In KOLLÁROVÁ, Zuzana, ed. *Spišská Belá*. Prešov: Universum, 2006, s. 231.
- ZMÁTLO, Peter. Školstvo v Spišskej Belej (1918 – 1945). In KOLLÁROVÁ, Zuzana, ed. *Spišská Belá*. Prešov: Universum, 2006, s. 204-210.

Internetové zdroje / Online sources

- GABZDILOVÁ, Soňa. Nemecká komunita v živote slovenskej spoločnosti 1938 – 1945. In *Človek a spoločnosť* [online]. 2004, roč. 7, č. 3, s. 139-151. [cit. 2023-04-04]. Dostupné na: <https://individualandsociety.org/sk/casopis/2004/3/nemecka-komunita-v-zivote-slovenskej-spolocnosti-1938-1945>
- <https://www.upn.gov.sk/projekty/arizacie/>
- <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/>

Encyklopédie / Encyclopedias

- BÜCHLER, Róbert J., ed. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku*. 3. zväzok. S-T. Bratislava: SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2012, 340 s.
- ŠÚTOVEC, Milan. *Politické Slovensko. Encyklopedická príručka. Aktéry, dokumenty, inštitúcie, politické strany, udalosti*. Bratislava: Slovart, 2019, 488 s.